

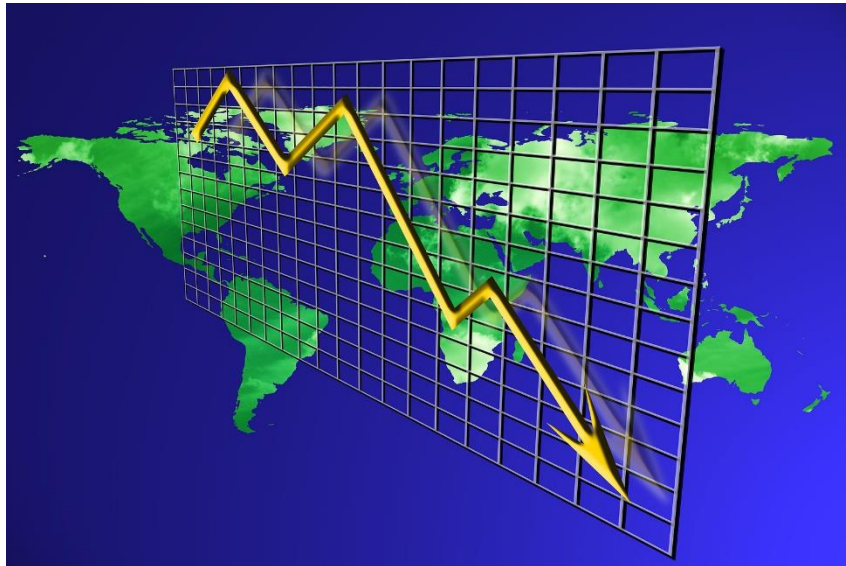
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Οι οικονομικές υφέσεις της περιόδου 1975-2000. Αίτια και συνέπειες.

ΦΟΙΤΗΤΕΣ :Τελάκης Ιωάννης – ΑΜ:14065

Καλλιτσουνάκης Παρασκευάς - ΑΜ:14066

Μοσχοβάκος Περικλής – ΑΜ: 10509

Επιβλέπων Καθηγητής: ΘΑΝΑΣΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Πάτρα, 2023

Η έγκριση της πτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Διοικητικής Επιστήμης και Τεχνολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων των συγγραφέων εκ μέρους του Τμήματος.

Περίληψη

Οι οικονομικές υφέσεις αποτελούν ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο της οικονομικής επιστήμης, καθώς αποτελούν ένα γεγονός που ιστορικά έχει αναφερθεί σε πολλές περιπτώσεις. Τα αίτια και οι συνέπειες των οικονομικών υφέσεων παρουσιάζουν κάποια κοινά, αλλά ανάλογα με τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκδηλώνονται, μπορεί να παρουσιάζουν διαφορές, οι οποίες είναι το κλειδί για την αντιμετώπισή τους. Η αντιμετώπισή τους άλλωστε έχει να κάνει με το μετριασμό των επιπτώσεων τους και όχι με την οριστική τους εξάλειψη, η οποία είναι ουσιαστικά αδύνατη.

Η εξέταση τεσσάρων περιπτώσεων οικονομικών υφέσεων διαφορετικών δεκαετιών και συγκεκριμένα της πετρελαϊκής κρίσης, της οικονομικής κρίσης της Λατινικής Αμερικής, της υποτίμησης της Στερλίνας και της «φούσκας» του dotcom, συμβάλει ώστε να παρατηρηθεί σε πρακτικό επίπεδο το τι προκαλεί μια οικονομική ύφεση και το πως μπορεί ανά περίπτωση να αντιμετωπιστεί. Προκύπτουν άλλωστε συνέπειες σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, όπως είναι για παράδειγμα η έλλειψη ρευστότητας του τραπεζικού συστήματος και η αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων. Οι λύσεις για τον μετριασμό των αρνητικών συνεπειών των οικονομικών υφέσεων επικεντρώνονται κατά κύριο λόγο σε μακροοικονομικό επίπεδο με την εφαρμογή δημοσιονομικών πολιτικών για την αντιμετώπιση των κοινωνικών συνεπειών, ενώ για την αντιμετώπιση των οικονομικών συνεπειών υπάρχει η εφαρμογή νομισματικών πολιτικών.

Λέξεις κλειδιά

Οικονομική ύφεση, πετρελαϊκή κρίση, κρίση Λατινικής Αμερικής, Μαύρη Τετάρτη, φούσκα dotcom

Abstract

Economic recessions form a very important chapter of economic science, as they are a fact that has historically been reported on many occasions. The causes and consequences of economic recessions have some commonalities, but depending on the conditions under which they occur, they may present differences, which are the key to dealing with them. After all, dealing with them has to do with mitigating their effects and not with their definitive elimination, which is essentially impossible.

Examining four cases of economic recessions from different decades, namely the oil crisis, the Latin American economic crisis, the devaluation of sterling and the dotcom bubble, helps to observe at a practical level what causes an economic recession and how it can case by case to be dealt with. After all, there are consequences at an economic and social level, such as, for example, the lack of liquidity in the banking system and the increase in social inequalities. The solutions to mitigate the negative consequences of economic recessions are mainly focused on the macroeconomic level by implementing fiscal policies to deal with the social consequences, while to deal with the economic consequences there is the implementation of monetary policies.

Key words

Economic recession, oil crisis, Latin American crisis, Black Wednesday, dotcom bubble

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας την παρούσα διπλωματική μας εργασία θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε αρχικά τους καθηγητές του τμήματος Διοικητικής Επιστήμης και Τεχνολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών και προπάντων τον επιβλέποντα Καθηγητή μας κ. Καφούσια για την καθοδήγηση του αλλά και την στήριξη του κατά τη συγγραφή της διπλωματικής εργασίας. Τέλος θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τις οικογένειες μας για την στήριξη που μας προσέφεραν όπως και τους φίλους μας.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	2
Λέξεις κλειδιά	3

Key words	4
Ευχαριστίες	4
Εισαγωγή	6
Κεφάλαιο 1^ο Θεωρητικό πλαίσιο των οικονομικών υφέσεων.....	8
1.1 Ορισμοί και έννοιες οικονομικών υφέσεων.....	8
1.2 Χαρακτηριστικά μιας οικονομικής ύφεσης	11
1.3 Τα μεγέθη της οικονομίας που έχουν σημαντικό ρόλο σε μια οικονομική κρίση	13
Κεφάλαιο 2^ο Οι οικονομικές υφέσεις της περιόδου 1975 – 2000 και τα αίτιά τους.....	15
2.1 Η πετρελαϊκή κρίση του 1973 και ο στασιμοπληθωρισμός.....	15
2.2 Η οικονομική κρίση της Λατινικής Αμερικής το 1982.....	19
2.3 Η υποτίμηση της Στερλίνας του 1992.....	22
2.4 Η «φούσκα» των μετοχών εταιριών υψηλής τεχνολογίας (2000)	24
Κεφάλαιο 3^ο Συνέπειες των οικονομικών υφέσεων.....	27
3.1 Κοινωνικές συνέπειες.....	27
3.1.1 Επιπτώσεις στα νοικοκυριά και την αποταμίευση	29
3.1.2 Η δημιουργία των κοινωνικών ανισοτήτων	31
3.1.3 Επιπτώσεις στην υγεία και την εκπαίδευση.....	33
3.2 Οικονομικές συνέπειες.....	36
3.2.1 Επιπτώσεις στο τραπεζικό σύστημα	38
3.2.2 Επιπτώσεις στα ποσοστά ανεργίας.....	40
Κεφάλαιο 4^ο Τρόποι αντιμετώπισης των οικονομικών υφέσεων	42
4.1 Αντιμετώπιση οικονομικών υφέσεων σε μικροοικονομικό επίπεδο.....	42
4.2 Πολιτικές αντιμετώπισης σε μακροοικονομικό επίπεδο.....	45
4.3 Δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές.....	47
5. Συμπεράσματα	49
Βιβλιογραφικές Αναφορές	51
Παράρτημα.....	57

Εισαγωγή

Η παρούσα πτυχιακή εργασία έχει χωριστεί σε συνολικά πέντε κεφάλαια, συμπεριλαμβανομένων των συμπερασμάτων προκειμένου οι τρεις οικονομικές υφέσεις που επιλέχθηκαν προς παρουσίαση να αναλυθούν σε βάθος. Είναι πολύ σημαντικό άλλωστε πέρα από την εξέταση της κάθε ύφεσης ξεχωριστά να αναφερθεί και το θεωρητικό τους πλαίσιο.

Έτσι το πρώτο κεφάλαιο αφορά την παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου γύρω από τις οικονομικές υφέσεις. Είναι άλλωστε ένα γεγονός το οποίο έχει συμβεί πολλές φορές στην οικονομική ζωή. Πέρα από την πλήρη παράθεση των ορισμών και εννοιών γύρω από τις οικονομικές υφέσεις θα παρατεθούν τα χαρακτηριστικά τους, όπως για παράδειγμα το ότι αποτελούν μέρος του οικονομικού κύκλου. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παράθεση των οικονομικών μεγεθών που έχουν σημασία στο ξέσπασμα μιας ύφεσης.

Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στις οικονομικές υφέσεις τις περιόδου 1975 – 2000. Εντοπίζονται και παρουσιάζονται τέσσερις συνολικά υφέσεις. Χρονολογικά η πρώτη είναι αυτή που προέκυψε από την πετρελαϊκή κρίση του 1973. Έπεται αυτή της Λατινικής Αμερικής το 1982, με αμέσως επόμενη την ύφεση που έφερε η υποτίμηση της Στερλίνας το 1992. Τελευταία χρονολογικά ύφεση είναι αυτή των εταιριών υψηλής τεχνολογία το 2000, γνωστή και ως ύφεση του dotcom.

Στο τρίτο κεφάλαιο καταγράφονται οι συνέπειες που επέφεραν οι τέσσερις υφέσεις που παρουσιάζονται στο προηγούμενο κεφάλαιο σε παγκόσμιο επίπεδο. Αξίζει να τονιστεί ότι οι συνέπειες δεν ήταν μόνο σε οικονομικό επίπεδο, αλλά επηρέασαν πολλές πτυχές της καθημερινής ζωής. Έτσι πέρα από τις οικονομικές συνέπειες καταγράφονται συνέπειες σε επίπεδο κοινωνίας, στην υγεία και την εκπαίδευση.

Το τέταρτο κεφάλαιο αποτελεί μια προσπάθεια να καταγραφούν κάποιοι τρόποι αντιμετώπισης των οικονομικών υφέσεων στο μέλλον στηριζόμενοι στα όσα καταγράφηκαν στις υφέσεις της περιόδου 1975 – 2000. Η αντιμετώπιση περιλαμβάνει στρατηγικές σε μικροοικονομικό και μακροοικονομικό επίπεδο, όπως και σε επίπεδο νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής.

Το τελευταίο ουσιαστικά κεφάλαιο είναι η παράθεση των συμπερασμάτων που προέκυψαν συνολικά μέσα από τα κεφάλαια της πτυχιακής. Επιπλέον θα υπάρξουν και κάποιες προτάσεις για μελλοντική έρευνα στο πεδίο των οικονομικών υφέσεων.

Κεφάλαιο 1^ο Θεωρητικό πλαίσιο των οικονομικών υφέσεων

1.1 Ορισμοί και έννοιες οικονομικών υφέσεων

Οι οικονομικές υφέσεις αποτελούν ένα φαινόμενο το οποίο κάνει την εμφάνιση του σε διάφορες περιόδους μέσα στα χρόνια, επηρεάζοντας αρνητικά την οικονομική κατάσταση μιας χώρας. Όπως είναι λογικό δεν είναι ένα φαινόμενο το οποίο έχει μικρή διάρκεια. Σε πολλές περιπτώσεις οι οικονομικές υφέσεις χρειάζονται χρονικό διάστημα άνω του ενός έτους προκειμένου να αρχίσουν να υποχωρούν και η οικονομία να αρχίσει να επιστρέφει στο σημείο που βρισκόταν πριν το ξέσπασμά τους. Ουσιαστικά η οικονομική ύφεση ή κρίση μπορεί να αναφερθεί ως μια αρνητική εξωτερικότητα για την οικονομική δραστηριότητα, είτε αφορά μόνο ένα κράτος είτε είναι παγκόσμια. Ως φαινόμενο οι οικονομικές κρίσεις μπορεί να αναφερθεί ότι έχουν εμφανιστεί από την αρχαιότητα ακόμα, καθώς αποτελούν ένα από τα γεγονότα που μπορούν να συμβούν σε ένα οικονομικό σύστημα. Το γεγονός ότι το εμπόριο μεταξύ κρατών είχε αναπτυχθεί από την αρχαιότητα, κάτι που σημαίνει οικονομική αλληλεξάρτηση, αποτελεί ένα ακόμα στοιχείο (Πατρώνης, 2019). Για παράδειγμα όταν τα κεφάλαια κάποιου συμμετέχοντα στο εμπόριο μειώνονταν σημαντικά αυτό είχε άμεση αντανάκλαση στους υπόλοιπους δημιουργώντας μια σειρά αλυσιδωτών αντιδράσεων με αρνητικές συνέπειες που οδηγούσε στην οικονομική ύφεση.

Η οικονομική ύφεση μπορεί να αναφερθεί ως ένα γεγονός το οποίο αποσταθεροποιεί την οικονομία, δημιουργώντας σημαντική αβεβαιότητα στην αγορά. Επιπλέον επιφέρει σημαντικά επίπεδα σκεπτικισμού γύρω από το οικονομικό σύστημα, αφού δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που σε περιόδους οικονομικών υφέσεων τα άτομα δείχνουν να μην εμπιστεύονται το τραπεζικό σύστημα. Αυτό αντανακλάται στο γεγονός ότι σε περιόδους που η οικονομία βρίσκεται σε περίοδο κρίσης, τα άτομα τείνουν να μην καταθέτουν τα χρήματά τους στις τράπεζες μειώνοντας σημαντικά τα επίπεδα αποταμίευσής τους, δημιουργώντας ένα σημαντικό πρόβλημα όχι μόνο για το τραπεζικό σύστημα, αλλά και για ολόκληρη την οικονομία (Τσουλφίδης, 2018).

Ένας άλλος ορισμός για την οικονομική ύφεση αναφέρει ότι αποτελεί μια προσωρινή συρρίκνωση της οικονομίας που επιφέρει πτώση της οικονομικής δραστηριότητας (Tervala, 2020). Γενικότερα υπάρχουν κάποιες αντικρουόμενες παραδοχές σχετικά με την οικονομική ύφεση. Οι πιο αντιφατικές προσεγγίσεις είναι αυτές της Κεϊνσιανής και της Αυστριακής σχολής. Κατά τον Κεϋνς (Keynes) που υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους οικονομολόγους του περασμένου αιώνα, η ύφεση είναι το αποτέλεσμα των εξωτερικών παραγόντων οι οποίοι δρουν στην οικονομία και δημιουργούν

σημαντικά επίπεδα ανισορροπίας στην οικονομική δραστηριότητα. Τα εξωγενή γεγονότα που επιφέρουν την ύφεση κατά την Κεϋνσιανή σχολή δεν έχουν ξεκινήσει, ούτε και σχετίζονται με τους παράγοντες της οικονομίας. Αντίθετα η Αυστριακή σχολή οικονομικής σκέψης, η οποία βασίστηκε στις θεωρήσεις Αυστριακών οικονομολόγων υποστηρίζει ότι οι δραστηριότητες των συμμετεχόντων σε μια οικονομία είναι εκείνες που οδηγούν στην ύφεση (Mulligan, 2013). Το αποτέλεσμα είναι να υπάρξει συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας. Η θεώρηση αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι οι ενέργειες των ατόμων σε μια αγορά αποσκοπούν στο κέρδος. Έτσι μπορούμε να αναφέρουμε ότι η Αυστριακή σχολή θεωρεί την οικονομική ύφεση ως ένα γεγονός ενδογενές, σε αντίθεση με την Κεϋνσιανή που τη θεωρεί ως κατεξοχήν εξωγενές.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι πολλές φορές κατά τον τελευταίο αιώνα οι οικονομικές υφέσεις υπήρξαν στην ουσία απόρροια μια χρηματοπιστωτικής κρίσης. Ο χρηματοπιστωτικός κλάδος έχει ουσιαστικά ταυτιστεί με την ανάληψη κινδύνου σε υπερβολικό βαθμό, καθώς και με τις τιμολογιακές φούσκες περιουσιακών στοιχείων που επιφέρουν σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία. Γενικότερα οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις έχουν ως κοινό τους τη μόχλευση που αναφέρεται στην χρηματοδότηση μια επένδυσης υψηλού ρίσκου και υψηλών αποδόσεων και της φούσκας, η οποία αναφέρεται σε μακροχρόνιες αποκλίσεις τιμών των περιουσιακών στοιχείων σε σχέση με τις πραγματικές τους αξίες. Οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις διαταράσσουν την ισορροπία που υπάρχει στην οικονομία και επιφέρουν υφέσεις (Benassy-Quere [et al.](#), 2020). Έχει αναγνωριστεί άλλωστε ότι μια οικονομική ύφεση δημιουργεί χρηματοπιστωτικές αναταραχές.

Αυτό που μπορεί να αναγνωριστεί για την οικονομική ύφεση σε θεωρητικό επίπεδο είναι ότι αποτελεί ένα γεγονός το οποίο έχει αρνητική επίδραση στην οικονομική δραστηριότητα. Αυτό μάλιστα είναι κάτι που βιώνουν όλα τα άτομα που συμμετέχουν στην αγορά είτε πρόκειται για τα άτομα, είτε για επιχειρήσεις, είτε για ολόκληρα κράτη. Πρόκειται δηλαδή για ένα γεγονός το οποίο διαταράσσει την ισορροπία που υπάρχει στην οικονομική αγορά με αρνητικό αντίκτυπο. Το χρηματοπιστωτικό και τραπεζικό σύστημα χάνει την αξιοπιστία του και η οικονομικές συμπεριφορές χαρακτηρίζονται από αβεβαιότητα.

1.2 Χαρακτηριστικά μιας οικονομικής ύφεσης

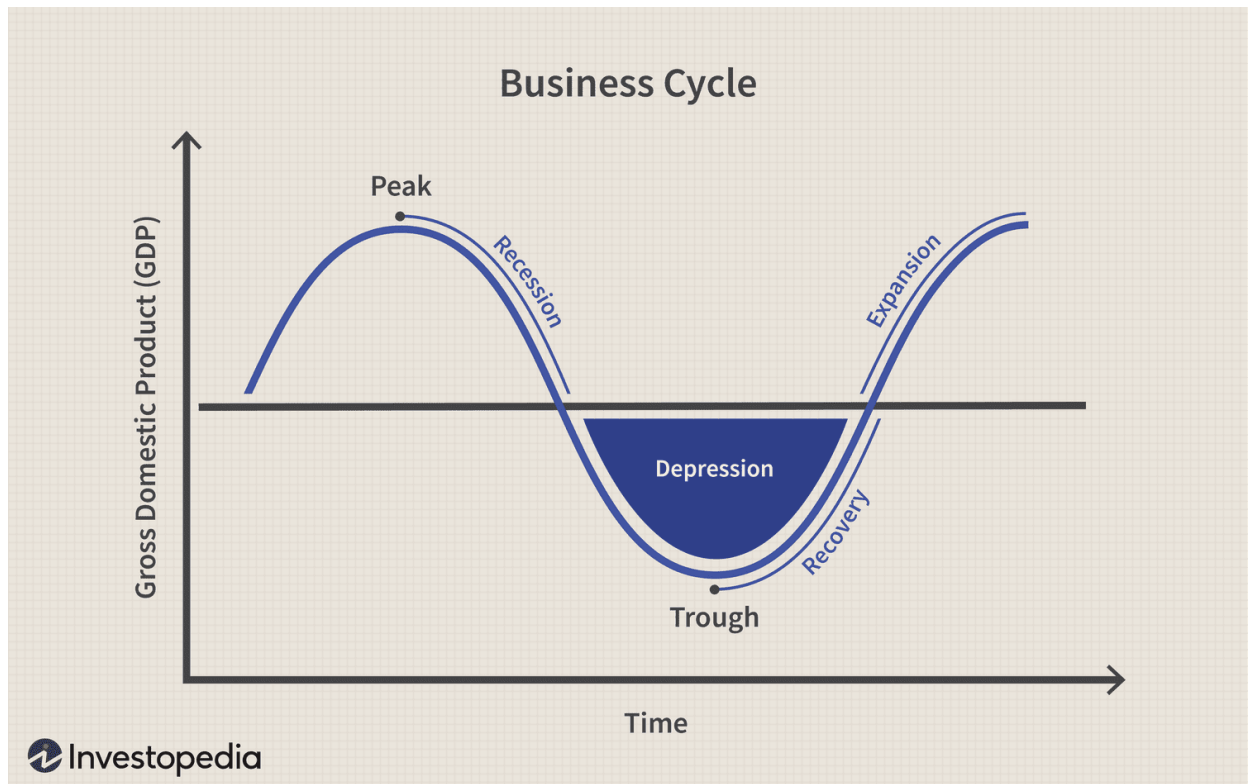
Όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου μια οικονομική ύφεση είναι ένα γεγονός το οποίο έχει εμφανιστεί ουσιαστικά από την εμφάνιση του οικονομικού συστήματος στις κοινωνίες των ατόμων. Έτσι όπως είναι λογικό, έχουν καταγραφεί ποικίλα χαρακτηριστικά πολλά από τα οποία είναι κοινά στην εμφάνιση μιας ύφεσης. Άλλωστε κάποια χαρακτηριστικά είναι αυτά πάνω στα οποία βασίζονται οι ορισμοί που έχουν δοθεί στον όρο οικονομική ύφεση.

Αρχικά πρέπει να τονιστεί ότι οι οικονομικές υφέσεις αποτελούν κομμάτι του οικονομικού κύκλου (εικόνα 1). Ο οικονομικός κύκλος είναι ουσιαστικά η αποτύπωση των διακυμάνσεων που καταγράφονται στην οικονομία. Οι διακυμάνσεις που καταγράφονται στην οικονομία πήραν την ονομασία οικονομικοί κύκλοι, αφού πρόκειται για καταστάσεις που χαρακτηρίζονται από μια μη περιοδική επανάληψη. Δηλαδή υπάρχουν ίδια, παρόμοια ή και εντελώς διαφορετικά συμβάντα τα οποία ωστόσο οδηγούν είτε στην ύφεση, είτε στην άνθηση. Ουσιαστικά ο οικονομικός κύκλος μπορεί να θεωρηθεί ως ένας τρόπος αντίδρασης της οικονομίας σε διαφορετικές διαταραχές, που προέρχονται τόσο από την πλευρά της προσφοράς όσο και από την πλευρά της ζήτησης και οδηγούν σε ύφεση ή άνθηση (Dornbusch et al. 2011). Η φάση της ύφεσης σε έναν οικονομικό κύκλο έχει κάποια συγκεκριμένα γνωρίσματα. Τα βασικά της χαρακτηριστικά είναι η εκτεταμένη ανεργία, η έλλειψη επενδύσεων τόσο των ιδιωτών όσο και του δημοσίου και η ανεπαρκής ζήτηση καταναλωτικών προϊόντων ή υπηρεσιών. Δηλαδή οι επιχειρήσεις παράγουν αγαθά και υπηρεσίες τα οποία μένουν αδιάθετα, αφού η ζήτηση είναι πολύ χαμηλότερη από την παραγωγή, με αποτέλεσμα την αύξηση των αποθεμάτων και εν τέλει τη μείωση τόσο της παραγωγής όσο και των επενδύσεων (Foster, 2013). Έτσι η παραγωγή και τα εισοδήματα φτάνουν στο χαμηλότερο επίπεδό τους. Οι τιμές των προϊόντων και των υπηρεσιών στην περίπτωση που δεν μειώνονται, είτε θα μείνουν σταθερές, είτε η μείωσή τους θα είναι ελάχιστη και την ίδια στιγμή τα κέρδη των επιχειρήσεων θα είναι χαμηλά. Επιπλέον η ζήτηση για εργασία μειώνεται, γεγονός άμεσα συνδεδεμένο

με την αυξημένη ανεργία (Jordà et al., 2017). Το επιχειρηματικό κλίμα μπορεί να χαρακτηριστεί ως μη ευνοϊκό για την πραγματοποίηση επενδύσεων και την ανάληψη οποιουδήποτε επιχειρηματικού ρίσκου, ενώ τόσο στους επιχειρηματικούς κύκλους όσο και στην κοινωνία επικρατεί κατά κύριο λόγο απαισιοδοξία. Αξίζει να αναφερθεί ότι η ένταση των φαινομένων της ύφεσης συνήθως διαφέρει στους οικονομικούς κύκλους και όσο πιο έντονα είναι τα χαρακτηριστικά της, τόσο μεγαλύτερη είναι και η χρονική της διάρκεια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οικονομικής ύφεσης με μεγάλη ένταση είναι αυτής του 1929 στις ΗΠΑ, που συμπαρέσυρε και πολλές ακόμα χώρες.

Επιπλέον στις υφέσεις έχουν αναγνωριστεί και κάποια άλλα χαρακτηριστικά τα οποία έχουν και ιδιαίτερη βαρύτητα για την μετέπειτα αντιμετώπιση τους, καθώς και τον περιορισμό των συνεπειών τους. Είναι κοινά αποδεκτό ότι οι υφέσεις έχουν αρνητικές συνέπειες για πολλούς τομείς πέραν του οικονομικού, όπως για παράδειγμα ο κοινωνικός και ο τομέας υγείας. Ταυτόχρονα πρόκειται για μη προβλέψιμα γεγονότα αφού τείνουν να ξεσπούν βίαια, όπως έγινε για παράδειγμα το 2008, όταν η κατάρρευση της Αμερικανικής εταιρίας χρηματοοικονομικών υπηρεσιών Lehman Brothers πυροδότησε άμεσα αρνητικές συνέπειες για την οικονομική σταθερότητα σε παγκόσμια κλίμακα (Πατρώνης, 2019). Οι υφέσεις έχουν επιπλέον το χαρακτηριστικό ότι αυξάνουν τις οικονομικές ανισότητες ανάμεσα στις διάφορες πληθυσμιακές ομάδες. Ειδικότερα τα νεαρά άτομα δυσκολεύονται περισσότερο να εισέλθουν στην αγορά εργασίας, ένα γεγονός το οποίο συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην δημιουργία υψηλών επιπέδων ανεργίας. Ένα άλλο χαρακτηριστικό το οποίο αφορά τα άτομα της κοινωνίας είναι ότι δημιουργεί έλλειψη αξιοπιστίας προς ολόκληρο το χρηματοοικονομικό κλάδο, όπως και τα τραπεζικά συστήματα (Απέργης, 2005).

Οι οικονομικές υφέσεις λόγω της συχνότητας εμφάνισής τους έχουν χαρακτηριστεί από πολλούς ερευνητές ως ένα σύννηθες φαινόμενο, αφού εμφανίζει έντονη επαναληπτικότητα. Η καταγραφή των χαρακτηριστικών αυτού του φαινομένου ωστόσο υπήρξε πολύ σημαντική όπως θα παρουσιαστεί στη συνέχεια, αφού συνέβαλε στο να αναγνωριστούν ορισμένοι λάθος χειρισμοί στην αντιμετώπιση μιας ύφεσης και να προταθούν ορθότερες λύσεις στο συγκεκριμένο πρόβλημα.

Εικόνα1. Ο οικονομικός κύκλος σχηματικά ως ΑΕΠ προς το χρόνο. Πηγή: investopedia.com

1.3 Τα μεγέθη της οικονομίας που έχουν σημαντικό ρόλο σε μια οικονομική κρίση

Όταν μια οικονομία βρίσκεται σε ύφεση βρίσκεται όπως παρατέθηκε στην προηγούμενη ενότητα στην φάση της καθόδου του οικονομικού κύκλου. Η οικονομική δραστηριότητα έχει μια διαρκή τάση προς συρρίκνωση. Από την στιγμή που γίνεται αναφορά στην οικονομική δραστηριότητα, θα πρέπει να αναφερθεί ότι αρχικά όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη επηρεάζονται. Η μακροοικονομική άλλωστε αποτελεί τον κλάδο της οικονομικής επιστήμης εκείνο ο οποίος ασχολείται με τη συνολική λειτουργία μιας οικονομίας. Δηλαδή μελετάει το τρόπο με τον οποίο καθορίζεται η παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών συνολικά στην οικονομία (Barro, 2017). Η μέτρηση της συνολικής παραγωγής γίνεται μέσα από το δείκτη του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΑΕΠ). Το ΑΕΠ αποτελεί ένα από τα βασικά

οικονομικά μεγέθη που χρησιμοποιούνται για να μετρηθεί η οικονομική δραστηριότητα μιας χώρας. Αναφέρεται στην αξία όλων των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται σε μια χώρα κατά τη διάρκεια ενός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος, συνήθως ενός έτους. Το ΑΕΠ αποτελεί ένα από τα μεγέθη της οικονομίας που έχει βασικό ρόλο σε μια οικονομική κρίση. Η μείωση του ΑΕΠ, ειδικά όταν είναι συνεχής κάθε έτος, αποτελεί μια από τις χαρακτηριστικότερες συνέπειες της οικονομικής ύφεσης.

Ένα άλλο μέγεθος της οικονομίας που είναι άμεσα συνδεδεμένο με το ΑΕΠ και έχει σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση της οικονομικής ύφεσης είναι η παραγωγή. Με τον όρο παραγωγή εννοείτε κάθε προϊόν και υπηρεσία που παράγεται εντός της οικονομίας μιας χώρας. Η μείωση της παραγωγής σε βασικούς κλάδους της οικονομίας, όπως η βιομηχανία και ο τομέας των υπηρεσιών, μπορεί να οδηγήσει αρχικά στην εμφάνιση της κρίσης και εφόσον συνεχιστεί σε περαιτέρω επιδείνωση της. Η μείωση της παραγωγής άλλωστε οδηγεί στην ανεργία, η οποία αποτελεί ένα άλλο παράγοντα της οικονομίας με σημαντική συμβολή σε μια οικονομική ύφεση που είναι η ανεργία. Η σημασία της ανεργίας είναι ορατή σε σχεδόν κάθε πτυχή της καθημερινής ζωής. Είναι ένα ζήτημα που έχει πολλαπλές επιπτώσεις στην οικονομία, την οικονομική ανάπτυξη, την ευημερία της κοινωνίας και τον σχεδιασμό πολιτικών. Όταν τα ποσοστά ανεργίας είναι υψηλά τότε δρα αρνητικά στην οικονομική ζωή. Ωστόσο είναι γενικά αποδεκτό ότι δεν μπορεί να υπάρξει χώρα με μηδενικά ποσοστά ανεργίας (Weidner & Williams, 2011).

Σε μια οικονομική ύφεση σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και ο πληθωρισμός. Ο πληθωρισμός αναφέρεται στην αύξηση του γενικού επιπέδου των τιμών των αγαθών και υπηρεσιών, έτσι όταν είναι υψηλός, όπως συμβαίνει όταν μια οικονομία βρίσκεται σε περίοδο ύφεσης μειώνει την αγοραστική δύναμη του χρήματος και κατ' επέκταση των νοικοκυριών. Ουσιαστικά οι καταναλωτές χωρίς το εισόδημά τους να μεταβληθεί δεν μπορούν να καταναλώσουν τα ίδια αγαθά και υπηρεσίες πριν την αύξηση του πληθωρισμού (Mankiw, 2019). Έτσι τα άτομα μειώνουν την κατανάλωση τους. Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος είναι να μειώνεται και ένας δείκτης της οικονομικής δραστηριότητας που έχει μεγάλη σημασία και σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, που είναι η επένδυση. Όταν οι επενδύσεις μειώνονται συμπαρασύρουν πολλά οικονομικά μεγέθη. Πρόκειται για ένα οικονομικό μέγεθος το οποίο σχεδόν άμεσα

μετά το ξέσπασμα μιας οικονομικής κρίσης επηρεάζεται αρνητικά, καθώς πέρα από τη μείωση της κατανάλωση σε αυτό συμβάλλει και το αβέβαιο κλίμα που δημιουργείται σχετικά με την πορεία μελλοντικών επενδύσεων.

Πολύ σημαντικό μέγεθος που αναφέρθηκε είναι η κατανάλωση. Τα νοικοκυριά με βάση ένα συγκεκριμένο επίπεδο εισοδήματος αποφασίζουν το μέρος αυτού που θα διαθέσουν στο να αγοράσουν προϊόντα και υπηρεσίες. Όταν η οικονομία βρίσκεται σε περίοδο ύφεσης τότε το εισόδημα είναι μειώνεται με αποτέλεσμα η απόφαση για την κατανάλωση να είναι περιλαμβάνει λιγότερα προϊόντα και υπηρεσίες (Mankiw, 2019). Η μείωση της κατανάλωσης στα άτομα άλλωστε είναι ένα ακόμα χαρακτηριστικό μια οικονομικής κρίσης. Σε μια κατάσταση όπου το επίπεδο κατανάλωσης μειώνεται, αυτό μπορεί να συμβαίνει μεταξύ άλλων παραγόντων και λόγω της απόφασης του νοικοκυριού για τη διατήρηση ενός άλλου οικονομικού μεγέθους που έχει ρόλο στην οικονομική ύφεση της αποταμίευσης. Τα άτομα λόγω του αβέβαιου οικονομικού κλίματος που δημιουργείται όταν υπάρχει μια περίοδος ύφεσης μπορεί να προσπαθήσουν να κρατήσουν σταθερό το επίπεδο της αποταμίευσης τους, δηλαδή το μέρος του εισοδήματος το οποίο κρατάνε για μελλοντικούς σκοπούς. Σε άλλη περίπτωση στην οικονομική ύφεση η μείωση του εισοδήματος συμπαρασύρει και το επίπεδο αποταμίευσης το οποίο μειώνεται (Βαρουδάκης & Σιδηρόπουλος, 2021).

Κεφάλαιο 2^ο Οι οικονομικές υφέσεις της περιόδου 1975 – 2000 και τα αίτιά τους

2.1 Η πετρελαϊκή κρίση του 1973 και ο στασιμοπληθωρισμός

Την δεκαετία του 1970 το οικονομικό περιβάλλον μπορεί να χαρακτηριστεί ως αρκετά σύνθετο, κάτι το οποίο οδήγησε στην εμφάνιση μιας σημαντικής οικονομικής ύφεσης λόγω της εκτόξευσης των τιμών του πετρελαίου. Ωστόσο για να φτάσει η οικονομία σε αυτό το σημείο είχαν προηγηθεί κάποια σημαντικά γεγονότα.

Ειδικότερα σε ότι αφορά τα γεγονότα που έχουν προηγηθεί το σημαντικότερο ίσως από αυτά ήταν το γεγονός ότι ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ρ. Νίξον το 1971 αποφάσισε να αναστείλει μονομερώς τη συμφωνία του Bretton Woods, κάτι που διατάραξε την σταθερή ισοτιμία μεταξύ χρυσού και δολαρίου που υπήρχε μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Το επονομαζόμενο Bretton Woods αποτελούσε ένα σύστημα σταθερών ισοτιμιών μεταξύ των χωρών που συμμετείχαν σε αυτό, όπως και με τον χρυσό ο οποίος για τις ΗΠΑ είχε διαμορφωθεί στα 35 δολάρια ανά 1 ουγκιά χρυσού (Πατρώνης, 2019). Επιπλέον οι δαπάνες των ΗΠΑ για τον πόλεμο του Βιετνάμ στα τέλη της δεκαετίας του 1960 είχαν επιταχύνει τις πληθωριστικές πιέσεις. Το αποτέλεσμα της απόφασης των ΗΠΑ ήταν να υπάρξει υποτίμηση του δολαρίου και ταυτόχρονα πληθωριστικές πιέσεις. Οι κερδοσκοπικές επιθέσεις στο υπερτιμημένο δολάριο όπως και η διόγκωση του εμπορικού ελλείματος της χώρας οδήγησαν στην υποτίμηση του νομίσματος το 1972.

Οι ζημίες που έφερε η υποτίμηση του δολαρίου και οι κυμαινόμενες ισοτιμίες για τις Αραβικές χώρες που ήταν οι κύριοι εξαγωγείς πετρελαίου, λόγω ραγδαίας αύξησης της ενεργειακής κατανάλωσης από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 στις ΗΠΑ, οδήγησε τις κυβερνήσεις τους στην λήψη μέτρων απέναντι στο νέο πλαίσιο που είχε διαμορφωθεί. Άλλωστε οι Αραβικές χώρες έχαναν αρκετά έσοδα από την πώληση πρώτων υλών ενέργειας και όντας μέλη του ΟΠΕΚ (Οργανισμός Εξαγωγών Πετρελαιοπαραγωγών Χωρών) προσπάθησαν να περιορίσουν τις ζημίες. Το γεγονός ότι το 1973 η Αμερικανική κυβέρνηση εφάρμοσε ποσοτώσεις αντί για εισαγωγικούς δασμούς όπως ίσχυε από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 δημιούργησε το κατάλληλο πλαίσιο για τον ΟΠΕΚ και τις χώρες παραγωγής πετρελαίου προκειμένου να αυξήσουν τις ονομαστικές τιμές του πετρελαίου. Ειδικότερα το 1972 με τη συμφωνία της Γενεύης συνέδεσαν ουσιαστικά την τιμή αυτή με τις απώλειες κερδών από την υποτίμηση του δολαρίου. Κομβικό γεγονός στο ξέσπασμα της οικονομικής ύφεσης το 1973 ήταν ο πόλεμος του Γκόμ Κιπούρ (αραβοϊσραηλινός πόλεμος) τον Οκτώβριο εκείνου του έτους (Painter, 2014).

Η συγκεκριμένη οικονομική ύφεση, ονομάστηκε πρώτη πετρελαϊκή κρίση και αποτέλεσε έναν από τους βασικότερους παράγοντες για την εμφάνιση του πληθωρισμού και της αποσταθεροποίησης της οικονομίας, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970. Οι χώρες του ΟΠΕΚ, κυρίως αυτές της Μέσης Ανατολής,

άρχισαν να δρουν ως καρτέλ μειώνοντας τις ποσότητες αργού πετρελαίου τις οποίες αντλούσαν και διέθεταν στις παγκόσμιες αγορές. Ο ΟΠΕΚ το 1973 επέβαλε εμπάργκο στην πώληση πετρελαίου στο εξωτερικό, κάτι που προκάλεσε σημαντικά προβλήματα στην τροφοδοσία καταναλωτών και επιχειρήσεων στις χώρες της Δύσης. Καταγράφηκαν φαινόμενα όπως ουρές αυτοκινήτων στα πρατήρια υγρών καυσίμων στις χώρες της Ευρώπης και στις ΗΠΑ, αφού η ανελαστικότητα της τιμής του πετρελαίου, παρόλη την μεγάλη αύξηση της τιμής του οι καταναλωτές δεν μείωσαν σε αισθητό βαθμό την ζήτησή τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Αμερική η τιμή ενός βαρελιού πετρελαίου τριπλασιάστηκε, ενώ στην Ευρώπη κατέγραψε ακόμα μεγαλύτερη αύξηση (Heilbroner & Mildberg, 2010). Σαν συνέπεια αυτών των γεγονότων ήταν αρχικά η αύξηση της τιμής πολλών προϊόντων και υπηρεσιών, αφού το κόστος των πρώτων υλών τους αυξήθηκε αισθητά. Η μείωση της προσφοράς του από πολλούς παραγωγούς είχε ως επακόλουθο να αυξηθεί η ανεργία, όπως και το μέσο επίπεδο των τιμών. Όλοι οι κλάδοι που κατανάλωναν ενέργεια ήρθαν αντιμέτωποι με μεγάλη αύξηση του λειτουργικού κόστους και προκειμένου να προστατεύσουν τα κέρδη τους προχώρησαν σε ανατιμήσεις. Η πρώτη πετρελαϊκή κρίση τερμάτισε ουσιαστικά την εποχή της φθηνής ενέργειας, κάτι που μέχρι τότε ήταν δεδομένο για επιχειρήσεις και καταναλωτές. Μια προέκταση της οικονομικής ύφεσης αυτής ήταν ότι αποτέλεσε μεγάλο πλήγμα και για τις οικονομίες των αναπτυσσόμενων και υποανάπτυκτων κρατών. Οι εξαγωγές αγαθών τους προς τα αναπτυγμένα κράτη όπως είναι λογικό μειώθηκαν και λόγω του ότι οι οικονομίες τους ήταν πιο ευάλωτες στην οικονομική ύφεση αντιμετώπισαν σημαντικά προβλήματα, κυρίως με την ανεργία με αποτέλεσμα η οικονομία τους να αργήσει πολύ περισσότερο σε σχέση με τα δυτικά κράτη να επιστρέψει σε αναπτυξιακά επίπεδα.

Η Δυτική Ευρώπη επηρεάστηκε περισσότερο σε σχέση με τις ΗΠΑ, καθώς δεν παρήγαγε πετρέλαιο και δεν είχε εναλλακτικές ως προς τις ενεργειακές πρώτες ύλες. Η κύρια συνέπεια της πετρελαϊκής κρίσης του 1973 ήταν μια οικονομική ύφεση που ανέκοψε την οικονομική ανάπτυξη που υπήρχε μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Το ΑΕΠ σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες μειώθηκε, ενώ η παραγωγή ιδιαίτερα στους βιομηχανικούς κλάδους σημείωσε πτώση. Επιπρόσθετα το διεθνές εμπόριο κατέγραψε πτώση, αφού πολλές επιχειρήσεις πτώχευσαν ή αναγκάστηκαν να προβούν σε μείωση των δραστηριοτήτων τους (Balassa, 1985). Μετά το 1973 οι

ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης ήταν αρκετά χαμηλότεροι όπως χαμηλότερα ήταν και τα πραγματικά εισοδήματα. Η αύξηση της ανεργίας έφερε και αύξηση των οικονομικών ανισοτήτων σε πολλές χώρες.

Η πρώτη πετρελαϊκή κρίση έφερε μια κατάσταση στασιμοπληθωρισμού (stagflation) ή πληθωρισμού προσφοράς στην παγκόσμια οικονομία. Η οικονομική άνθηση σχεδόν 30 ετών ανακόπηκε και ταυτόχρονα αναθεωρήθηκε η οικονομική θεωρία του Κεϋνσιανισμού που είχε αναπτυχθεί ως απάντηση στην ύφεση που έφερε ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος. Ειδικότερα σημαντικό ρόλο σε αυτό είχε ότι οι δημοσιονομικές δαπάνες που αυξήθηκαν στα πλαίσια στρατηγικών πολλών χωρών απέναντι στην κρίση δεν έφεραν κάποιο αποτέλεσμα. Οι πολιτικές προστασίας των μισθών και των τιμών έφερε αντίθετα αποτελέσματα σε σχέση με τα προσδοκόμενα, καθώς οι εταιρίες προκειμένου να προστατεύσουν την κερδοφορία τους προχώρησαν σε απολύσεις του εργατικού δυναμικού, ως αντιστάθμιση για την εξοικονόμηση πόρων (Covi, 1975). Το γεγονός ότι οι τιμές του πετρελαίου αυξήθηκαν κατακόρυφα από το 1973 και έπειτα σε συνδυασμό με το ότι παρέμειναν στα επίπεδα αυτά καθ' όλη τη διάρκεια της συγκεκριμένης δεκαετίας συνέβαλε στην εμφάνιση μιας νέας κατάστασης της οικονομίας του στασιμοπληθωρισμού. Πρόκειται για μια κατάσταση που χαρακτηρίζεται από χαμηλά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης με υψηλά ποσοστά ανεργίας και υψηλές τιμές αγαθών και υπηρεσιών.

Για την αντιμετώπιση των συνεπειών της πρώτης πετρελαϊκής κρίσης και του στασιμοπληθωρισμού που επέφερε στην οικονομία αναπτύχθηκε ένα νέο οικονομικό μοντέλο ο νεοφιλελευθερισμός, το οποίο εφαρμόστηκε αρχικά σε Αμερική και Μεγάλη Βρετανία (Warlouzet, 2017). Τα μέτρα του νεοφιλελευθερισμού περιλάμβαναν περιορισμό των δημοσιονομικών δαπανών με αποτέλεσμα, ενδυνάμωση της επιχειρηματικότητας (για παράδειγμα, μέσα από τη μείωση της φορολογίας) και την απελευθέρωση των οικονομικών συναλλαγών που από εκείνο το σημείο και έπειτα διέπονταν από ελάχιστο κρατικό παρεμβατισμό και στηρίζονταν περισσότερο στους κανόνες της ελεύθερης αγοράς. Τα μέτρα αυτά συνέβαλαν στο να αντιμετωπιστεί ο στασιμοπληθωρισμός και σταδιακά οι Δυτικές χώρες να απορροφήσουν τους κραδασμούς από την αύξηση των τιμών του πετρελαίου (Baumeister & Kilian, 2016). Τέλος αξίζει να τονιστεί ότι η οικονομική κρίση του

1973 αποτέλεσε την αφετηρία για της συζήτησης για μετάβαση σε πιο πράσινες και φιλικές προς το περιβάλλον μορφές ενέργειας.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι ΗΠΑ δεν ακολούθησαν μια πολιτική αύξησης της φορολογίας για την κάλυψη του εμπορικού ελλείματος πριν το ξέσπασμα της πρώτης πετρελαϊκής κρίσης, αλλά αντίθετα στράφηκαν σε πληθωριστικές μακροοικονομικές πολιτικές. Ήταν επίσης η πρώτη φορά που οι ανεπτυγμένες χώρες βίωσαν μια κατάσταση χαμηλής ανάπτυξης και υψηλής ανεργίας (Πατρώνης, 2018).

2.2 Η οικονομική κρίση της Λατινικής Αμερικής το 1982

Η κρίση χρέους της Λατινικής Αμερικής που ξέσπασε το 1982 αποτέλεσε μια σοβαρή οικονομική ύφεση που επηρέασε πολλές χώρες της συγκεκριμένης ηπείρου όπως και της Καραϊβικής. Η κρίση ξεκίνησε από το Μεξικό τον Αύγουστο του 1982 όταν η τότε κυβέρνηση δήλωσε ότι δεν μπορούσε πλέον να εξυπηρετήσει το εξωτερικό της χώρας (Λαγός, 2010). Για τον λόγο ότι ξεκίνησε από το Μεξικό ονομάστηκε και 'κρίση της τεκίλας'. Το γεγονός αυτό είχε αλυσιδωτές αντιδράσεις αφού η χρεοκοπία είχε μεταδοτική επίδραση σε άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής, οδηγώντας σε απότομη αύξηση των επιτοκίων, πτώση των τιμών των εμπορευμάτων και βαθιά ύφεση η οποία είχε μεγάλη διάρκεια. Η κρίση χρέους της Λατινικής Αμερικής του 1982 είχε πολλές αιτίες, συμπεριλαμβανομένων εξωτερικών παραγόντων όπως τα υψηλά επιτόκια δανεισμού που είχαν τεθεί από τις ΗΠΑ, την ανατίμηση του αμερικανικού δολαρίου και την πτώση των τιμών των εμπορευμάτων (Sims&Romero, 2013). Οι ΗΠΑ άλλωστε εφάρμοζαν μια νεοφιλελεύθερη προσέγγιση τα χρόνια που προηγήθηκαν της κρίσης στη Λατινική Αμερική, ως αντίβαρο στην πετρελαϊκή κρίση που αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Οι εξωτερικοί παράγοντες αυτοί οδήγησαν σε απότομη αύξηση του κόστους δανεισμού για τις χώρες της Λατινικής Αμερικής, οι οποίες είχαν προβεί σε υψηλό δανεισμό κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 για να χρηματοδοτήσουν την αναπτυξιακή τους πορεία. Ο δανεισμός αυτός μπορεί να αναφερθεί ως μια εσωτερική αιτία για το ξέσπασμα της κρίσης. Ένα μεγάλο πρόβλημα που αφορούσε το δανεισμό ήταν ότι

γινόταν σε δολάρια ΗΠΑ, πράγμα που σήμαινε ότι καθώς το δολάριο ΗΠΑ δεχόταν ανατίμηση, η επιβάρυνση του χρέους αυξανόταν. Επιπλέον, πολλά από αυτά τα δάνεια ήταν βραχυπρόθεσμα, πράγμα που σήμαινε ότι οι χώρες έπρεπε να αναχρηματοδοτούν συνεχώς το χρέος τους, οδηγώντας σε έναν φαύλο κύκλο δανεισμού και χρέους. Μια άλλη εσωτερική αιτία της κρίσης ήταν οι κακές οικονομικές πολιτικές πολλών κυβερνήσεων της Λατινικής Αμερικής, οι οποίες είχαν ακολουθήσει πολιτικές που δεν ευνοούσαν την οικονομική ανάπτυξη. Για παράδειγμα, πολλές από αυτές τις χώρες είχαν ακολουθήσει πολιτικές εκβιομηχάνισης και υποκατάστασης εισαγωγών, οι οποίες οδήγησαν στη δημιουργία αναποτελεσματικών και μη ανταγωνιστικών βιομηχανικών κλάδων. Επιπλέον, πολλές από αυτές τις χώρες είχαν ακολουθήσει επεκτατικές δημοσιονομικές πολιτικές, οι οποίες οδήγησαν σε υψηλό πληθωρισμό και δημοσιονομικά ελλείμματα.

Η κρίση χρέους στη Λατινική Αμερική είχε σοβαρές συνέπειες για κάθε χώρα της συγκεκριμένης ηπείρου, με απότομη πτώση της οικονομικής δραστηριότητας που οδήγησε σε ύφεση, η οποία μείωσε σε πολύ μεγάλο βαθμό την αγοραστική δύναμη των καταναλωτών των χωρών με αποτέλεσμα να υπάρχει κοινωνικός μεγάλος αναβρασμός και πολιτική αστάθεια. Πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής αναγκάστηκαν να εφαρμόσουν μέτρα λιτότητας, όπως η περικοπή των δημοσίων δαπανών και η αύξηση των επιτοκίων, προκειμένου να αποκατασταθεί η δημοσιονομική και νομισματική σταθερότητα (Devlin, 2014). Όπως είναι λογικό υπήρξαν και πολλές κοινωνικές συνέπειες της κρίσης. Αρχικά τα επίπεδα φτώχειας αυξήθηκαν, αφού ταυτόχρονα η ανεργία σημείωσε πολύ μεγάλα ποσοστά, ενώ η εγχώρια κατανάλωση μειώθηκε σημαντικά. Τα εισοδήματα των ατόμων δέχθηκαν σημαντικό πλήγμα, αφού ακόμα και όσοι εργάζονταν δεν μπορούσαν να κρατήσουν τα επίπεδα κατανάλωσης τους σταθερά. Επιπλέον στον τομέα της υγείας υπήρξαν σημαντικές περικοπές, προκειμένου να εξυπηρετηθεί με τα χρήματα που εξοικονομούνταν το δημόσιο χρέος. Πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής αναγκάστηκαν να εφαρμόσουν προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής τα οποία απαιτούσαν να εφαρμόσουν πολιτικές προσανατολισμένες στην αγορά, όπως οι ιδιωτικοποιήσεις ή η απελευθέρωση πολλών επαγγελματιών. Αυτές οι πολιτικές ήταν συχνά αντιδημοφιλείς και οδήγησαν σε κοινωνική αναταραχή, ενώ σε πολιτικό

επίπεδο σε κάποιες χώρες οι κυβερνήσεις άλλαζαν συχνά, ενώ σε άλλες έγιναν πραξικοπήματα.

Ως απάντηση στην κρίση αυτή, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) διαδραμάτισε βασικό ρόλο στην παροχή οικονομικής βοήθειας στις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Το ΔΝΤ παρείχε δάνεια σε πολλές χώρες της περιοχής με αντάλλαγμα την εφαρμογή οικονομικών μεταρρυθμίσεων, όπως η δημοσιονομική λιτότητα, η απελευθέρωση της αγοράς και οι ιδιωτικοποιήσεις. Επιπλέον, πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής εφάρμοσαν τις δικές τους πολιτικές απαντήσεις στην ύφεση αυτή, όπως η αναδιάρθρωση και ο επαναπρογραμματισμός του χρέους. Η αναδιάρθρωση του χρέους περιλάμβανε την επαναδιαπραγμάτευση των υφιστάμενων υποχρεώσεων χρέους (όρους), ενώ ο επαναπρογραμματισμός συνεπαγόταν με την μετακίνηση των πληρωμών του χρέους (δόσεων) σε μεταγενέστερη ημερομηνία. Και οι δύο αυτές πολιτικές βοήθησαν να μειωθεί το χρέος των χωρών της Λατινικής Αμερικής, αλλά και ταυτόχρονα να γίνει πιο διαχειρίσιμη η εξυπηρέτηση του (Sims&Romero, 2013).

Ουσιαστικά η ύφεση που χτύπησε τις χώρες της Λατινικής Αμερικής το 1982 ήταν αποτέλεσμα του υπέρογκου δανεισμού των προηγούμενων ετών. Η μείωση των εισοδημάτων των πολιτών και η συρρίκνωση της οικονομίας δεν ήταν συμβατές με την αποπληρωμή του χρέους. Έτσι το 1987 η Βραζιλία προχώρησε σε παύση πληρωμής των τόκων του χρέους της. Έτσι έπειτα από δυο χρόνια εκπονήθηκε ένα σχέδιο για την αναδιάρθρωση του χρέους της, το οποίο ονομάστηκε Σχέδιο Μπρέντι (Brady Plan), από τον Αμερικάνο Υπουργό Οικονομικών Ν. Μπρέντι. Περιλάμβανε μείωση των επιτοκίων και επιμήκυνση του χρόνου αποπληρωμής τους. Ως αντάλλαγμα οι χώρες της Λατινικής Αμερικής εφάρμοσαν μια σειρά οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Με αυτόν τον τρόπο οι δανειστές των χωρών αυτών απορρόφησαν ουσιαστικά ένα μέρος του προβλήματος που είχε δημιουργηθεί λόγω του υψηλού δανεισμού, συμβάλλοντας ώστε οι χώρες να έχουν οικονομικά αναπτυξιακή πορεία. Η ύφεση του 1982 ήταν μια περίοδος πρόκλησης για τη Λατινική Αμερική, αλλά λειτούργησε επίσης ως σημείο καμπίς στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής και βοήθησε να τεθούν τα θεμέλια για μελλοντική οικονομική ανάπτυξη. Ουσιαστικά ήταν μια κρίση η οποία είχε ως βασική της αιτία το υψηλό εξωτερικό χρέος των χωρών της Λατινικής Αμερικής λόγω του υπέρογκου δανεισμού. Αποτέλεσε την πρώτη κρίση που εκδηλώθηκε μετά την ανάκαμψη του διεθνούς δανεισμού προς τις

αναπτυσσόμενες οικονομίες. Κατά πολλούς οι χώρες της Λατινικής Αμερικής έχασαν ουσιαστικά μια δεκαετία ανάπτυξης εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεων της κρίσης αυτής (Χριστοδουλάκης, 2012). Τα προγράμματα μεταρρυθμίσεων απέδωσαν σε διαφορετικό βαθμό σε κάθε χώρα, αλλά σε ένα γενικότερο πλαίσιο συνέβαλαν στην οικονομική ανάκαμψη.

2.3 Η υποτίμηση της Στερλίνας του 1992

Η κρίση της στερλίνας του 1992, γνωστή και ως ‘Μαύρη Τετάρτη’ (Black Wednesday), ήταν ένα σημαντικό γεγονός στην ιστορία της βρετανικής οικονομίας. Συνέβη στις 16 Σεπτεμβρίου 1992, όταν η βρετανική κυβέρνηση αναγκάστηκε να αποσύρει τη λίρα στερλίνα από τον Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα (ΕΝΣ), ένα σύστημα το οποίο αποτέλεσε τον πρόδρομο της Ευρωζώνης και στηριζόταν σε σταθερές νομισματικές ισοτιμίες. Η επανένωση της Γερμανίας είχε αποδειχθεί κοστοβόρα, αφού χρειάζονταν περίπου 150 δισεκατομμύρια μάρκα ανά έτος με αποτέλεσμα η χώρα να ενισχύσει το νόμισμά της μέσα από την αύξηση των επιτοκίων. Ωστόσο το γεγονός αυτό ανάγκασε και τις υπόλοιπες χώρες του ΕΝΣ να αυξήσουν τα επιτόκια. Έτσι η Μ. Βρετανία είχε το δίλλημα της αύξησης των επιτοκίων το οποίο θα δημιουργούσε περαιτέρω ύφεση στην οικονομία ή να προχωρούσε σε υποτίμηση, η οποία θα ισοδυναμούσε με αποχώρηση από το ΕΝΣ και θα έφερνε κυμαινόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες. Η κρίση είχε εκτεταμένες επιπτώσεις για τη βρετανική οικονομία και την ευρύτερη διεθνή κοινότητα.

Γενικότερα η απόφαση της κυβέρνησης του ΗΒ να ενταχθεί στο ΕΝΣ το 1990 ήταν μια σημαντική κίνηση προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Ο Μηχανισμός Σταθερών Ισοτιμιών (ΜΣΙ) σχεδιάστηκε για να δημιουργήσει ένα σταθερό σύστημα συναλλαγματικών ισοτιμιών μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών και η απόφαση του Ηνωμένου Βασιλείου να ενταχθεί θεωρήθηκε ως μια δήλωση της δέσμευσής του στο ευρωπαϊκό σχέδιο (Buitter et al., 2001). Ωστόσο, η συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στον ΕΝΣ δεν ήταν απλή υπόθεση. Η χώρα είχε ιστορικό υψηλού πληθωρισμού και πολλοί αναλυτές πίστευαν ότι η οικονομία της δεν ήταν συμβατή

με την αυστηρή νομισματική πολιτική του ΜΣΙ. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου αντιμετώπισε αυξανόμενες πιέσεις να διατηρήσει την αξία της λίρας εντός της στενής ζώνης διακύμανσης του ΜΣΙ. Αυτή η πίεση οφειλόταν εν μέρει στην οικονομική ύφεση που επηρέαζε την Ευρώπη εκείνη την εποχή, η οποία δυσκόλευε το Ηνωμένο Βασίλειο να διατηρήσει την ανταγωνιστικότητά του. Η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου απάντησε αυξάνοντας τα επιτόκια, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την προσέλκυση ξένων κεφαλαίων στη χώρα. Ωστόσο, αυτή η στρατηγική δεν ήταν βιώσιμη μακροπρόθεσμα και η οικονομική κατάσταση του ΗΒ συνέχισε να επιδεινώνεται.

Η κρίση είχε ως σημείο εκκίνησης την 15^η Σεπτεμβρίου 1992, όταν η κερδοσκοπία έναντι της λίρας άρχισε να αυξάνεται. Αυτή η κερδοσκοπία οφείλεται σε διάφορους παράγοντες, όπως τα υψηλά επιτόκια στο Ηνωμένο Βασίλειο, τα οποία κατέστησαν ελκυστική για τους επενδυτές να μεταφέρουν τα χρήματά τους στη χώρα, και τις ανησυχίες για την οικονομική κατάσταση του Ηνωμένου Βασιλείου. Η Τράπεζα της Αγγλίας προσπάθησε να σταματήσει την κερδοσκοπία αγοράζοντας μεγάλες ποσότητες λιρών, αλλά αυτή η στρατηγική ήταν ανεπιτυχής. Το πρωί της 16ης Σεπτεμβρίου, η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου ανακοίνωσε ότι θα αυξήσει τα επιτόκια στο 15%, που ήταν μια σημαντική αύξηση από το επιτόκιο 10% της προηγούμενης ημέρας. Αυτή η κίνηση είχε ως στόχο να στηρίξει την αξία της λίρας και να αποτρέψει την υποτίμηση του νομίσματος. Ωστόσο, η ανακοίνωση είχε το αντίθετο αποτέλεσμα και οι επενδυτές άρχισαν να ξεπουλούν τις λίρες που είχαν αγοράσει (Schenk, 2010). Καθώς η πίεση στη στερλίνα αυξανόταν, η Τράπεζα της Αγγλίας αναγκάστηκε να ξοδέψει δισεκατομμύρια λίρες αγοράζοντας το νόμισμα σε μια προσπάθεια να κρατήσει σταθερή την αξία του. Ωστόσο, αυτή η στρατηγική ήταν μη βιώσιμη και η κυβέρνηση αναγκάστηκε τελικά να αποσύρει τη στερλίνα από τον ΜΣΙ. Η απόφαση αυτή είχε εκτεταμένες επιπτώσεις για τη βρετανική οικονομία και την ευρύτερη διεθνή κοινότητα, ενώ έθεσε και ένα σημαντικό πρόβλημα για την ευρωπαϊκή νομισματική ολοκλήρωση.

Ο αντίκτυπος της κρίσης της στερλίνας ήταν σημαντικός. Η αξία της λίρας μειώθηκε κατά περίπου 20% έναντι του γερμανικού μάρκου και του δολαρίου ΗΠΑ, γεγονός που είχε αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία του Ηνωμένου Βασιλείου. Η κρίση είχε ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις στην αγορά ακινήτων, καθώς πολλοί άνθρωποι

δεν μπορούσαν να πληρώσουν τα στεγαστικά τους δάνεια λόγω της αύξησης των επιτοκίων. Η κρίση της στερλίνας είχε επίσης ευρύτερες επιπτώσεις για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη διεθνή κοινότητα. Η κρίση ανέδειξε τα ελαττώματα του ΜΣΙ και τις δυσκολίες διατήρησης ενός σταθερού συστήματος συναλλαγματικών ισοτιμιών μέσα σε ένα ταχέως μεταβαλλόμενο οικονομικό περιβάλλον. Αποτέλεσε επίσης μια προειδοποίηση προς άλλες χώρες σχετικά με τους κινδύνους της υπερβολικής εξάρτησης από τις βραχυπρόθεσμες ροές κεφαλαίων και τη σημασία της διατήρησης ισχυρών θεμελιωδών μεγεθών στην οικονομία, όπως για παράδειγμα τα χαμηλά επίπεδα πληθωρισμού (Budd, 2005). Τέλος η ‘Μαύρη Τετάρτη’ έδειξε ότι η έξοδος μιας χώρας από τον ΕΝΣ δεν ήταν κάτι απίθανο.

2.4 Η «φούσκα» των μετοχών εταιριών υψηλής τεχνολογίας (2000)

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 παρατηρήθηκε ένα νέο φαινόμενο στον τομέα των επιχειρήσεων. Ειδικότερα ιδρύθηκαν πολλές εταιρίες με βάση το διαδίκτυο. Το φαινόμενο αυτό αναφέρθηκε ως dotcomλόγο του ακρωνύμιου στο τέλος μιας ιστοσελίδας που αναφέρεται στον παγκόσμιο ιστό του διαδικτύου. Η φούσκα dotcom αποτέλεσε μια κερδοσκοπική έκρηξη στις εταιρίες τεχνολογίας που έλαβε χώρα στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές της δεκαετίας του 2000. Στο απόγειο της φούσκας, ο σύνθετος δείκτης NASDAQ έφτασε στο ανώτατο όριο των 5.132 τον Μάρτιο του 2000, πριν πέσει στο 1.139 τον Οκτώβριο του 2002 (Burton, 2017). Η φούσκα τροφοδοτήθηκε από διάφορους παράγοντες, όπως η ταχεία ανάπτυξη του Διαδικτύου, η εμφάνιση νέων εταιριών τεχνολογίας και μια φρενίτιδα κερδοσκοπικών επενδύσεων.

Πρόκειται για μια χρηματοπιστωτική κρίση που ξεκίνησε από την Αμερική και την κατάρρευση των εταιριών ηλεκτρονικού εμπορίου εκεί. Αποτέλεσε μια κρίση που έπληξε τις εταιρίες που ανήκαν ή δραστηριοποιούνταν στον κλάδο του ηλεκτρονικού εμπορίου και των εφαρμογών του διαδικτύου (internet). Η αποκαλούμενη φούσκα έσκασε όταν το 2000 πληθώρα εταιριών κήρυξε πτώχευση, στέλνοντας ταυτόχρονα μεγάλο αριθμό προγραμματιστών στην ανεργία, ενώ ένα

σημαντικό στατιστικό είναι ότι υπολογίζεται ότι χάθηκαν πάνω από 5 τρισεκατομμύρια δολάρια σε επενδύσεις (Τσουλφίδης, 2018).

Ένας από τους βασικούς μοχλούς της φούσκας της dotcom ήταν η ταχεία ανάπτυξη του διαδικτύου. Ο Παγκόσμιος Ιστός είχε εφευρεθεί το 1989, αλλά μόλις στα μέσα της δεκαετίας του 1990 η τεχνολογία έγινε ευρέως προσβάσιμη στους καταναλωτές, οι οποίοι αποκτούσαν σύνδεση στο διαδίκτυο. Καθώς η χρήση του διαδικτύου αυξανόταν, οι εταιρείες άρχισαν να βλέπουν τις δυνατότητες του διαδικτυακού εμπορίου και εμφανίστηκε μια νέα γενιά τεχνολογικών startup. Οι επενδυτές έσπευσαν να δουν τις δυνατότητες αυτών των νέων εταιρειών και διέθεσαν σημαντικά χρηματικά ποσά σε αυτές με πρωτοφανή ρυθμό. Σε πολλές περιπτώσεις, αυτές οι εταιρείες βρίσκονταν ακόμη στο στάδιο της ανάπτυξης και δεν είχαν ακόμη δημιουργήσει έσοδα. Αλλά οι επενδυτές ήταν πρόθυμοι να παραβλέψουν αυτό το γεγονός, πιστεύοντας ότι οι δυνατότητες των εταιρειών για μελλοντικά κέρδη ήταν αρκετές για να δικαιολογήσουν τις υψηλές αποτιμήσεις τους. Ουσιαστικά η προσδοκία μελλοντικών κερδών ήταν τέτοια που μπορούσε να δικαιολογήσει τα μεγάλα ποσά προς επένδυση (Ljungqvist & Wilhelm, 2003). Ένας άλλος βασικός παράγοντας στη φούσκα της dotcom ήταν η διαθεσιμότητα εύκολης πίστωσης. Τα επιτόκια ήταν χαμηλά στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και οι επενδυτές μπορούσαν να δανειστούν μεγάλα χρηματικά ποσά από τις τράπεζες για να επενδύσουν στο χρηματιστήριο. Αυτό δημιούργησε έναν φαύλο κύκλο, καθώς οι αυξανόμενες τιμές των μετοχών επέτρεψαν στους επενδυτές να δανειστούν ακόμη περισσότερα χρήματα, γεγονός που με τη σειρά του οδήγησε τις τιμές ακόμη υψηλότερα. Επιπρόσθετα η φούσκα του dotcom τροφοδοτήθηκε από μια φρενίτιδα κερδοσκοπικών επενδύσεων. Οι επενδυτές ήταν παγιδευμένοι στον ενθουσιασμό της νέας τεχνολογίας και πολλοί ήταν πρόθυμοι να επενδύσουν σε εταιρείες για τις οποίες γνώριζαν ελάχιστα, στηριζόμενοι μόνο στις δυνατότητές τους για μελλοντική ανάπτυξη, κάτι που αποτελούσε απλά μια πρόβλεψη.

Όταν έσκασε η φούσκα dotcom, οι συνέπειες ήταν σοβαρές. Πολλές εταιρείες τεχνολογίας χρεοκόπησαν και οι επενδυτές έχασαν δισεκατομμύρια δολάρια. Ο Σύνθετος Δείκτης NASDAQ, ο οποίος είχε κορυφωθεί σε πάνω από 5.000, έπεσε σε λίγο πάνω από 1.000 μέχρι το τέλος του 2002. Το σκάσιμο της φούσκας του dotcom είχε μια σειρά αρνητικών επιπτώσεων στην ευρύτερη οικονομία. Ο τομέας της

τεχνολογίας που ήταν βασικός μοχλός της οικονομικής ανάπτυξης στα τέλη της δεκαετίας του 1990 άρχισε να αμφισβητείται με αποτέλεσμα να μειωθεί τόσο η απασχόληση όσο και οι επενδύσεις στον συγκεκριμένο κλάδο. Πολλές από τις θέσεις εργασίας που είχαν δημιουργηθεί στον τομέα εξαφανίστηκαν και η ευρύτερη οικονομία μπήκε σε υφεσιακή τροχιά (Goodnight & Green, 2010). Η φούσκα των εταιριών dotcom είχε επίσης σημαντικές επιπτώσεις για το χρηματιστήριο και για τον τρόπο με τον οποίο οι επενδυτές λάμβαναν υπόψιν τους τον κίνδυνο. Η φούσκα ήταν μια ζωντανή απεικόνιση των κινδύνων των κερδοσκοπικών επενδύσεων και της σημασίας της πλήρους πληροφόρησης σχετικά με νέες εταιρίες.

Η φούσκα dotcom αποτέλεσε ένα οδυνηρό μάθημα για τους επενδυτές και τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, αλλά παρείχε επίσης σημαντικές πληροφορίες για τη λειτουργία των χρηματοπιστωτικών αγορών. Ένα από τα βασικά διδάγματα της φούσκας ήταν η σημασία της προσοχής στα θεμελιώδη στοιχεία των εταιριών και όχι απλώς η παρακολούθηση των τελευταίων τάσεων. Δηλαδή οι επενδυτές κατανόησαν τη σημασία του να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στα οικονομικά στοιχεία μιας εταιρίας πριν από οποιαδήποτε επένδυση προκειμένου οι απώλειες που τυχόν προκύψουν να είναι οι μικρότερες δυνατές (Stiglitz, 2011). Επιπλέον αναδείχθηκε μέσα από αυτή την ύφεση η σημασία της διαφοροποίησης. Πολλοί επενδυτές είχαν διαθέσει τα κεφάλαια τους μόνο σε μετοχές των εταιριών του κλάδου της τεχνολογίας με αποτέλεσμα να υποστούν πολύ μεγάλες απώλειες, αφού ο κίνδυνος δεν είχε μοιραστεί σε διαφορετικά μετοχικά χαρτοφυλάκια. Έτσι στην περίπτωση της διαφοροποίησης των επενδύσεων σε μετοχές εταιριών από διαφορετικούς κλάδους ο κίνδυνος των απωλειών μπορεί να μετριαστεί.

Κεφάλαιο 3^ο Συνέπειες των οικονομικών υφέσεων

3.1 Κοινωνικές συνέπειες

Είναι προφανές ότι οι οικονομικές κρίσεις επηρεάζουν απευθείας όχι μόνο τους οικονομικούς δείκτες αλλά και την κοινωνία γενικότερα. Μια οικονομική κρίση δεν αποτελεί μόνο ένα χτύπημα για την οικονομία, αλλά και για κάθε δραστηριότητα της καθημερινής ζωής, είτε άμεσα είτε έμμεσα. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο μια οικονομική ύφεση φέρνει σημαντική αβεβαιότητα σε μια κοινωνία, η οποία μπορεί να μετατραπεί ακόμα και σε φόβο ή θυμό, ανάλογα με την ένταση και την εξέλιξή της. Σε πολλές περιπτώσεις ιστορικά το ξέσπασμα των οικονομικών υφέσεων έφερε σημαντικές αναδιαμορφώσεις σε κοινωνικό επίπεδο. Με αυτό εννοείτε ότι άτομα που ανήκαν στην μεσαία ή ανώτερη εισοδηματικά τάξη βρέθηκαν στην κατώτατη, ωστόσο υπάρχουν και κάποιες περιπτώσεις που έχει παρατηρηθεί το αντίθετο. Τα οικονομικά ως μια κοινωνική επιστήμη εξάλλου εξετάζουν σε πολλές περιπτώσεις την επίδραση που έχουν οι αλλαγές σε οικονομικό επίπεδο στα άτομα και στις κοινωνικές ομάδες (Dornbusch et al., 2011). Έτσι υπάρχει ένα σημαντικό κοινωνικό κόστος είτε πρόκειται για μια κρίση πληθωρισμού, είτε για την μείωση της ποσότητας του χρήματος που κυκλοφορεί σε μια αγορά.

Η οικονομική ύφεση, ειδικά όταν προκύπτει από έναν διαρκώς αυξανόμενο πληθωρισμό μπορεί να αναφερθεί ότι δίνει λάθος πληροφόρηση στους παραγωγούς που δραστηριοποιούνται σε μια αγορά, αφού τα δεδομένα σχετικά με το επίπεδο των

τιμών των παραγωγικών συντελεστών μεταβάλλονται διαρκώς (Ramesh, 2009). Οι επιχειρήσεις γενικότερα αδυνατούν να ερμηνεύσουν τις αυξήσεις των τιμών των προϊόντων και υπηρεσιών τους και δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που οδηγούνται στην οριστική παύση των δραστηριοτήτων τους, αφού οι ανατιμήσεις των προϊόντων τους μειώνουν την καταναλωτική ζήτηση για αυτά.

Η οικονομική ύφεση αφήνει ανενεργές παραγωγικές δυνάμεις και καταστρέφει κάποιες από αυτές. Σε μια ασταθή κατάσταση πληθωρισμού, οι επιχειρήσεις δεν μπορούν να αντιληφθούν αν η αύξηση των τιμών σημαίνει αύξηση των κερδών από την αύξηση της τιμής του προϊόντος ή απλώς αντανάκλαση του γενικού πληθωρισμού. Αυτό μπορεί να οδηγήσει στην αποτυχία των παραγωγών να λάβουν αποφάσεις για επενδύσεις και στη συνέχεια στη μη εκμετάλλευση των παραγωγικών δυνατοτήτων τους. Η οικονομική κρίση αυξάνει την αβεβαιότητα στην αγορά, καθώς οι εταιρείες και οι επενδυτές δεν είναι σίγουροι για το μέλλον της οικονομίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να περιορίζονται οι επενδύσεις σε νέα επιχειρηματικά εγχειρήματα και σε καινοτομίες, και οι επιχειρήσεις να προτιμούν να αποθηκεύσουν τα χρήματά τους αντί να επενδύσουν σε αναπτυξιακά σχέδια ή να προχωρήσουν σε προσλήψεις (Χριστοδουλάκης, 2015). Αυτό έχει συνέπειες στην ανάπτυξη της αγοράς και στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Επιπλέον, η άστατη κατάσταση πληθωρισμού μπορεί να αποδυναμώσει το σύστημα συντονισμού της αγοράς, καθώς οι παραγωγοί αντιδρούν με σκεπτικισμό στις αυξομειώσεις των τιμών των προϊόντων τους. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε απώλεια ευκαιριών και σε αποδυνάμωση του συνολικού οικονομικού συστήματος.

Καθώς τα άτομα σε μια κοινωνία στην πλειοψηφία τους, όταν υπάρχει οικονομική ύφεση, αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσκολίες προκειμένου να μπορέσουν να ανταπεξέρθουν στα έξοδα τους, μπορεί να οδηγηθούν σε καταστάσεις απομόνωσης να βιώσουν άγχος ή κατάθλιψη. Αυτό μπορεί να τους στρέψει σε μη υγιείς μεθόδους αντιμετώπισης αυτών των καταστάσεων όπως για παράδειγμα η κατάχρηση αλκοόλ ή παράνομων ουσιών (πχ. ναρκωτικά). Στην ουσία στρέφονται σε μηχανισμούς αντιμετώπισης που διαιωνίζουν το πρόβλημα αντί να το λύνουν. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε διαταραχές της κοινωνικής συνοχής, ακόμη και σε συγκρούσεις και βία σε ορισμένες περιπτώσεις (Uutela, 2010). Το γεγονός αυτό μπορεί να προκαλέσει

καταστάσεις όπου τα κέντρα ψυχικής υγείας και τα νοσοκομεία μπορεί να δεχθούν μεγάλη πίεση λόγω αύξησης των ασθενών και έτσι το δημόσιο σύστημα υγείας να επιβαρυνθεί και να μην μπορεί να ανταπεξέρχεται άμεσα σε όλα τα περιστατικά. Ταυτόχρονα οι εκτεταμένες οικονομικές υφέσεις μπορούν να οδηγήσουν τα άτομα σε παραβατικές συμπεριφορές και στην εγκληματικότητα. Ταυτόχρονα σε επίπεδο πολιτικών λόγω της μείωσης των εξόδων ενός κράτους, μπορεί να παρθούν αποφάσεις όπως η μείωση της αστυνόμευσης, που ενισχύει τα περιστατικά εγκληματικότητας.

Η οικονομική κρίση μπορεί να αυξήσει την αβεβαιότητα και να περιορίσει τις επενδύσεις των επιχειρήσεων, αλλά δεν αναδιανέμει απαραίτητα το εισόδημα υπέρ των φτωχότερων ατόμων. Κατά τη διάρκεια μιας περιόδου πληθωρισμού, τα άτομα που βρίσκονται σε σταθερές συνθήκες δεν μπορούν να αυξήσουν τα εισοδήματά τους όσο γρήγορα μπορούν οι υπόλοιποι. Ωστόσο, η ανεργία και ο πληθωρισμός αναδιανέμουν το εισόδημα στην οικονομία. Η αναδιανομή όμως αυτή μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση των ανισοτήτων μεταξύ των ατόμων της κοινωνίας. Ειδικότερα μπορούμε να αναφέρουμε ότι μπορεί να αυξήσει τον αποκαλούμενο δείκτη Gini, έναν δείκτη που μετράει την ανισότητα σε μια χώρα. Πρόκειται για ένα στατιστικό μέτρο που χρησιμοποιείται για να αναπαραστήσει την κατανομή του πλούτου ή του εισοδήματος μέσα σε έναν πληθυσμό. Οι τιμές που λαμβάνει είναι μεταξύ του 0 και του 1 και όσο πιο κοντά βρίσκεται στην τελευταία τόσο μεγαλύτερα είναι τα επίπεδα ανισότητας (Todaro&Smith, 2021).

3.1.1 Επιπτώσεις στα νοικοκυριά και την αποταμίευση

Οι οικονομικές κρίσεις όπως αναφέρθηκε έχουν γίνει ένα επαναλαμβανόμενο φαινόμενο στις σύγχρονες κοινωνίες, επηρεάζοντας την οικονομική ευημερία, την απασχόληση και τις αποταμιεύσεις των ανθρώπων. Η ξαφνική πτώση της οικονομικής δραστηριότητας, που αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι των υφέσεων οδηγεί σε μείωση του εισοδήματος και αύξηση των ποσοστών ανεργίας. Με τη σειρά

τους, τα νοικοκυριά μπορεί να αντιμετωπίσουν δυσκολίες στη διατήρηση του βιοτικού τους επιπέδου, όπως και τη διατήρηση των επιπέδων κατανάλωσης, οδηγώντας σε αλλαγές στην αποταμιευτική τους συμπεριφορά (Χριστοδουλάκης, 2015). Έχει έτσι ιδιαίτερη σημασία να διερευνηθεί ο αντίκτυπος των οικονομικών κρίσεων στις αποταμιεύσεις των νοικοκυριών και στις οικονομικές τους αποφάσεις.

Η πρωταρχική επίδραση των οικονομικών κρίσεων στα νοικοκυριά είναι η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματός τους, γεγονός που δυσχεραίνει την εξοικονόμηση χρημάτων. Κατά τη διάρκεια μιας ύφεσης, οι άνθρωποι μπορεί να χάσουν τη δουλειά τους ή να αντιμετωπίσουν σημαντική μείωση του εισοδήματός τους, λόγω της μείωσης του μισθού τους, καθιστώντας δύσκολη την κάλυψη των βασικών τους εξόδων. Αυτή η οικονομική ανασφάλεια μπορεί να οδηγήσει σε μείωση των αποταμιεύσεων των νοικοκυριών, καθώς οι άνθρωποι μπορεί να χρειαστεί να χρησιμοποιήσουν στις αποταμιεύσεις που είχαν από παλιότερα προκειμένου να πληρώσουν τα βασικά τους έξοδα όπως το ενοίκιο, οι υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, τα τρόφιμα, ακόμα και τα είδη ένδυσης και υπόδησης. Η αδυναμία εξοικονόμησης χρημάτων μπορεί να οδηγήσει σε έλλειψη κεφαλαίων έκτακτης ανάγκης για απροσδόκητα έξοδα, γεγονός που μπορεί να αυξήσει περαιτέρω το οικονομικό άγχος και την αβεβαιότητα (Hiilamo, 2018).

Η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος μπορεί επίσης να οδηγήσει σε μείωση της αποταμίευσης για μελλοντικές επενδύσεις, όπως η συνταξιοδότηση ή η εκπαίδευση των παιδιών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα άτομα μπορεί να επιλέξουν να αποσύρουν τις αποταμιεύσεις τους, που σε αυτή την περίπτωση υπάρχει ο κίνδυνος της απώλειας μελλοντικών κερδών από την απώλεια των επιτοκίων που θα αύξαναν το ποσό αν ήταν στην τράπεζα. Ως εκ τούτου, οι οικονομικές κρίσεις μπορούν να οδηγήσουν σε μακροπρόθεσμο αντίκτυπο στην αποταμιευτική συμπεριφορά των νοικοκυριών, επηρεάζοντας την οικονομική τους ασφάλεια. Τα νοικοκυριά μπορεί να επιλέξουν να περικόψουν πολλά είδη δαπανών τους, οδηγώντας σε μείωση της κατανάλωσης μη βασικών αγαθών και υπηρεσιών.

Μια άλλη οικονομική απόφαση που μπορεί να λάβουν τα νοικοκυριά κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης είναι να εξοφλήσουν τα χρέη τους. Τα υψηλά επίπεδα χρέους μπορεί να είναι σημαντική επιβάρυνση για τα νοικοκυριά, ειδικά σε

περίοδο ύφεσης, όταν μπορεί να μην έχουν τα κεφάλαια για να αποπληρώσουν τα δάνειά τους. Ως αποτέλεσμα, τα νοικοκυριά μπορεί να δώσουν προτεραιότητα στην εξόφληση των χρεών τους για να μειώσουν το οικονομικό τους άγχος, το οποίο μπορεί να επηρεάσει τις αποταμιεύσεις τους. Η εξόφληση των χρεών μπορεί να θεωρηθεί ως επένδυση στη μελλοντική τους οικονομική ασφάλεια, καθώς μπορεί να απελευθερώσει περισσότερα κεφάλαια για αποταμιεύσεις και επενδυτικές ευκαιρίες στο μέλλον (Kolmakov, etal.2021).

Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί η τα νοικοκυριά κατά τις περιόδους οικονομικών υφέσεων είναι πολύ πιθανό να χάσουν την πιστοληπτική τους ικανότητα και να μην μπορούν να λάβουν κάποιο δάνειο ή πιστωτική κάρτα, που μπορεί να αποτελέσει μια άμεση λύση στην αντιμετώπιση των εξόδων τους (Roland-Lévy, etal. 2010). Σαν αποτέλεσμα τα νοικοκυριά αναμένετε να επαναπροσδιορίσουν τις καταναλωτικές τους δαπάνες, να μειώσουν τα διαθέσιμα ποσά προς αποταμίευση ή ακόμα και να χρησιμοποιήσουν όλα τα αποταμιευτικά τους κεφάλαια. Γενικότερα μια οικονομική ύφεση μπορεί να ανατρέψει τον προγραμματισμό και τα σχέδια ενός νοικοκυριού.

3.1.2 Η δημιουργία των κοινωνικών ανισοτήτων

Είναι γενικά αποδεκτό ότι οι οικονομικές κρίσεις δημιουργούν μια σειρά από κοινωνικές ανισότητες, καθώς οι αρνητικές συνέπειες που επιφέρουν επηρεάζουν όλα τα μέλη της κοινωνίας. Σε μεγαλύτερο βαθμό συνήθως επηρεάζονται τα άτομα που προέρχονται από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, καθώς διαθέτουν και λιγότερους οικονομικούς πόρους.

Ένας από τους κύριους τρόπους με τους οποίους οι οικονομικές κρίσεις δημιουργούν κοινωνικές ανισότητες είναι η απώλεια θέσεων εργασίας και εισοδήματος. Κατά τη διάρκεια μιας κρίσης, οι επιχειρήσεις μπορεί να προχωρήσουν σε περικοπή των θέσεων εργασίας, να μειώσουν τους μισθούς ή σε κάποιες περιπτώσεις να προχωρήσουν σε οριστική παύση των δραστηριοτήτων τους. Αυτό μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες για τους εργαζόμενους και τις οικογένειές τους, ειδικά

εκείνους που έχουν ως μόνο εισόδημά τους τον μισθό από την εργασία τους (Atkinson&Morelli, 2011). Ως αποτέλεσμα, πολλά νοικοκυριά μπορεί να αναγκαστούν να κάνουν δύσκολες επιλογές, όπως περικοπή βασικών αγαθών και υπηρεσιών ή ανάληψη (δανειακού) χρέους προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις.

Επιπλέον η απώλεια εισοδημάτων μπορεί να οδηγήσει σε λιγότερες ευκαιρίες εκπαίδευσης ή ακόμα και στον αποκλεισμό από την εκπαίδευση σε ακραίες περιπτώσεις. Το γεγονός ότι το επίπεδο εκπαίδευσης των ατόμων ενός νοικοκυριού μειώνεται μπορεί να δημιουργήσει μεγάλες ανισότητες, αφού τα νεότερα κυρίως άτομα που το αποτελούν ενδέχεται να αντιμετωπίσουν πρόβλημα σε ότι αφορά τη μελλοντική επαγγελματική τους αποκατάσταση, λόγω της χαμηλής επένδυσης τους σε ανθρώπινο κεφάλαιο. Δεν θα διαθέτουν έτσι τα απαραίτητα επαγγελματικά εφόδια, ώστε στο μέλλον να διεκδικήσουν μια καλή θέση εργασίας. Τα χαμηλά επίπεδα μόρφωσης εξάλλου μπορεί να δημιουργήσουν παγίδες φτώχειας, αφού τα άτομα του νοικοκυριού θα μπορούν να έχουν πρόσβαση μόνο σε θέσεις εργασίες οι οποίες αμείβονται με χαμηλούς μισθούς (Atkinson&Morelli, 2011). Ουσιαστικά μπορεί να δημιουργηθεί ένας φαύλος κύκλος ανισότητας μέσα από το ξέσπασμα μιας οικονομικής κρίσης, αφού τα άτομα μπορεί να έχουν όχι μόνο περιορισμένους πόρους, αλλά και ευκαιρίες εξέλιξης.

Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο οι οικονομικές κρίσεις δημιουργούν κοινωνικές ανισότητες είναι μέσω της αγοράς κατοικίας. Κατά τη διάρκεια μιας κρίσης, οι τιμές των κατοικιών μπορεί να μειωθούν, αφήνοντας τους ιδιοκτήτες σπιτιού με αρνητικά ίδια κεφάλαια ή στεγαστικά δάνεια που αξίζουν περισσότερο από την αξία των σπιτιών τους. Αυτό μπορεί να είναι ιδιαίτερα επιζήμιο για οικογένειες με χαμηλότερο εισόδημα που μπορεί να έχουν χρησιμοποιήσει τα σπίτια τους ως μέσο οικοδόμησης πλούτου. Πρόκειται για μια κατάσταση η οποία πυροδότησε την οικονομική ύφεση στις ΗΠΑ το 2008, οι οποία έλαβε μετέπειτα παγκόσμιες διαστάσεις (Martin, 2011). Η κρίση των ακινήτων που επιφέρει η οικονομική ύφεση μπορεί να οδηγήσει νοικοκυριά στο πρόβλημα της στέγασης. Έτσι νοικοκυριά ή άτομα που δεν μπορούν να αντέξουν οικονομικά ένα σπίτι μπορεί να μείνουν με περιορισμένες επιλογές στέγασης, καθώς οι ιδιοκτήτες μπορεί να αυξήσουν τα ενοίκια ή και να μην προσφέρουν τα ακίνητα τους προς ενοικίαση μέχρι να μειωθεί η οικονομική

αβεβαιότητα. Το γεγονός αυτό μπορεί να οδηγήσει σε αυξημένη έλλειψη στέγης και έλλειψη οικονομικά προσιτών κατοικιών για ευάλωτους πληθυσμούς.

Οι οικονομικές υφέσεις μπορούν να δημιουργήσουν κοινωνικές ανισότητες και μέσω του αντίκτυπου στις δημόσιες υπηρεσίες. Κατά τη διάρκεια μιας κρίσης, οι κυβερνήσεις μπορεί να αναγκαστούν να περικόψουν τη χρηματοδότηση για δημόσιες υπηρεσίες όπως η υγειονομική περίθαλψη, η εκπαίδευση και τα κοινωνικά προγράμματα. Αυτό μπορεί να έχει δυσανάλογη επίδραση σε οικογένειες με χαμηλότερο εισόδημα, οι οποίες μπορεί να βασίζονται σε αυτές τις υπηρεσίες για βασικές ανάγκες, όπως η ιατρική περίθαλψη, η ψυχολογική υποστήριξη και η εκπαίδευση (Σταματίου & Ψαλλάκη, 2013).

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο οι οικονομικές κρίσεις δημιουργούν εισοδηματικές ανισότητες μέσα στην κοινωνία, με την ανισοκατανομή του πλούτου στα μέλη της. Αυτό το χάσμα πλούτου μεταξύ των ατόμων διαιωνίζει την οικονομική ανισότητα μέσα σε μία κοινωνία, την οποία καλούνται να επωμιστούν και οι μελλοντικές γενιές (Todaro & Smith, 2021).

Επιπλέον, οι οικονομικές κρίσεις μπορούν να επιδεινώσουν τις υπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες, όπως αυτές που βασίζονται στη φυλή, το φύλο και την ηλικία. Για παράδειγμα, οι γυναίκες και οι έγχρωμοι συχνά λαμβάνουν χαμηλότερους μισθούς, με αποτέλεσμα να είναι πιο ευάλωτοι στην απώλεια θέσεων εργασίας και στην οικονομική ανασφάλεια κατά τη διάρκεια μιας κρίσης (Dotti Sani & Magistro, 2016). Ομοίως, οι εργαζόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας μπορεί να αντιμετωπίσουν διακρίσεις λόγω ηλικίας και μπορεί να δυσκολεύονται να βρουν εργασία μετά την απώλεια της θέσης που κατείχαν πριν το ξέσπασμα της κρίσης.

3.1.3 Επιπτώσεις στην υγεία και την εκπαίδευση

Μια άλλη προέκταση της οικονομικής κρίσης, με άμεσο αντίκτυπο στον κοινωνικό ιστό είναι οι επιπτώσεις που έχει στα συστήματα υγείας και εκπαίδευσης. Πρόκειται για δημόσιες παροχές των περισσότερων κρατών, η χρηματοδότηση των οποίων

γίνεται μέσα από τη φορολογία. Στόχος μέσα από την υγεία και την εκπαίδευση είναι οι πολίτες του κράτους να έχουν ένα όσο το δυνατόν καλύτερο βιοτικό επίπεδο και παράλληλα να έχουν τα κατάλληλα μορφωτικά εφόδια προκειμένου να μπορέσουν να εξελίξουν την επαγγελματική τους καριέρα. Η σωστή παιδεία άλλωστε είναι πολύ σημαντική για το άτομο, αφού μπορεί να κατανοήσει σημαντικές έννοιες, όπως για παράδειγμα ο σεβασμός στους άλλους και στο περιβάλλον.

Ξεκινώντας από τον τομέα της υγείας κάποιες από τις συνέπειες και τις αρνητικότητες της οικονομικής κρίσης έχουν αναφερθεί σε προηγούμενες ενότητες του παρόντος κεφαλαίου, ωστόσο σε αυτό το σημείο θα υπάρξει μια αναλυτικότερη εξέταση. Μια πρώτη συνέπεια είναι ότι αυξάνονται οι εισφορές των ιατρών και γενικά των επαγγελματιών υγείας προκειμένου το κράτος να έχει περισσότερα έσοδα σε μια περίοδο με χαμηλή ρευστότητα στην αγορά. Οι μονάδες υγείας όπως τα νοσοκομεία και τα κέντρα υγείας υπερχρηματοδοτούνται, αφού δεν υπάρχουν αρκετοί πόροι προς διάθεση, ειδικά για αναλώσιμα υλικά. Η έλλειψη αυτών των υλικών κάνει πιο δύσκολη την εκτέλεση των καθηκόντων των ιατρών και του νοσηλευτικού προσωπικού. Επιπλέον μπορεί να δημιουργηθούν και ελλείψεις φαρμάκων (Maresso et al., 2015). Ταυτόχρονα το προσωπικό σε δημόσια και ιδιωτικά νοσοκομεία μπορεί να μειωθεί στα πλαίσια του εξ'ορθολογισμού του κόστους και της εξοικονόμησης πόρων. Ο εξοπλισμός των δημοσίων μονάδων υγείας δεν ανανεώνεται με αποτέλεσμα να δημιουργεί μια ακόμα έλλειψη στο συγκεκριμένο σύστημα. Η θεραπευτική αγωγή των ασθενών γίνεται έτσι με βάση τα διαθέσιμα μέσα και όχι με βάση τα όσα επιτάσσονται από την ιατρική επιστήμη. Σε ότι αφορά σε προσωπικό επίπεδο το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό δημιουργείται ένα αίσθημα αδικίας, καθώς οι υπηρεσίες τους δεν αμείβονται όπως θα έπρεπε λόγω των περικοπών.

Στον τομέα της υγείας είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι πέρα από τους επαγγελματίες του κλάδου και η υγεία των πολιτών επιβαρύνεται λόγω της οικονομικής κρίσης και ειδικότερα των όσων αρνητικών επιφέρει. Η ανεργία και η ανασφάλεια για εργασία είναι δυο παράγοντες που μπορούν να λειτουργήσουν αρνητικά στην υγεία των πολιτών. Έχει αναφερθεί ότι η απώλεια της εργασίας αποτελεί τον 8^ο κατά σειρά παράγοντα ανάμεσα σε 42 στρεσογόνα γεγονότα (Σόμπολου, 2017). Η απώλεια της εργασίας μπορεί να οδηγήσει το άτομο σε καταχρήσεις, στην κοινωνική απομόνωση και σε πιο ακραίες περιπτώσεις στην

αυτοκτονία. Η μείωση του εισοδήματος έχει αναφερθεί ότι μπορεί να οδηγήσει σε περιστατικά κατάθλιψης και εκδηλώσεων έντονου άγχους (Uutela, 2010). Πολλές φορές όταν ένα άτομο αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα υγείας αυτό μπορεί να διογκωθεί εξαιτίας του άγχους το οποίο επιφέρει η αβεβαιότητα που δημιουργεί στο περιβάλλον μια οικονομική κρίση.

Οι συνέπειες της οικονομικής ύφεσης μπορούν να είναι ορατές σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, από τα δημοτικά σχολεία μέχρι τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Μία από τις πιο άμεσες επιπτώσεις μιας οικονομικής κρίσης στην εκπαίδευση είναι οι περικοπές χρηματοδότησης. Οι κυβερνήσεις ενδέχεται να μειώσουν τη χρηματοδότηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, οδηγώντας σε έλλειψη πόρων και προσωπικού. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερα μεγέθη τάξεων, λιγότερα προσφερόμενα προγράμματα εκπαίδευσης, λιγότερα προσφερόμενα μαθήματα και μειωμένους μισθούς καθηγητών. Σε ακραίες περιπτώσεις, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα μπορεί να αναγκαστούν να κλείσουν εντελώς (Giousmpasoglou et al., 2016). Ουσιαστικά παρατηρείται κάτι αντίστοιχο με τις δομές υγείας, όπου επίσης υπάρχει περικοπή εξόδων. Οι οικονομικές κρίσεις ενδέχεται επίσης να οδηγήσουν σε μείωση των υποτροφιών και των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας. Αυτό μπορεί να καταστήσει κάποια προγράμματα, όπως για παράδειγμα τα μεταπτυχιακά στην τριτοβάθμια εκπαίδευση μη οικονομικά προσιτά για πολλούς φοιτητές, ειδικά εκείνους που προέρχονται από οικογένειες χαμηλού εισοδήματος. Ως αποτέλεσμα, πολλοί φοιτητές μπορεί να μην είναι σε θέση να συνεχίσουν τις σπουδές τους και ένα μετέπειτα αποτέλεσμα αυτού είναι η έλλειψη εξειδικευμένων εργαζομένων.

Επιπλέον, οι οικονομικές κρίσεις μπορούν να έχουν αρνητικό αντίκτυπο στην ποιότητα της εκπαίδευσης. Οι δάσκαλοι και καθηγητές μπορεί να αναγκαστούν να αναλάβουν περισσότερες ευθύνες και να διδάσκουν σε περισσότερους μαθητές με αποτέλεσμα η αύξηση του όγκου της δουλειάς τους να επηρεάσει αρνητικά την ποιότητα της διδασκαλίας τους (Shafiq, 2010). Επιπλέον, με λιγότερους διαθέσιμους πόρους, τα σχολεία μπορεί να μην είναι σε θέση να παρέχουν τον απαραίτητο εξοπλισμό και υλικό που απαιτούνται για αποτελεσματική διδασκαλία.

Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι σε περιόδους οικονομικής ύφεσης έχουν παρατηρηθεί αυξημένα ποσοστά εγκατάλειψης του σχολείου. Καθώς τα νοικοκυριά

αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες, ορισμένοι μαθητές μπορεί να χρειαστεί να εγκαταλείψουν το σχολείο για να συνεισφέρουν στο εισόδημα της οικογένειάς τους. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε έλλειψη εκπαίδευσης και δεξιοτήτων, διαιωρίζοντας τον κύκλο της φτώχειας (Todaro & Smith, 2021).

3.2 Οικονομικές συνέπειες

Οι οικονομικές συνέπειες μιας οικονομικής κρίσης μπορεί να είναι βαθιές και εκτεταμένες, επηρεάζοντας όπως αναφέρθηκε και στις προηγούμενες ενότητες άτομα, επιχειρήσεις, αλλά και ολόκληρα κράτη. Μια οικονομική κρίση μπορεί να προκαλέσει μια σειρά προβλημάτων, όπως απώλεια θέσεων εργασίας, μειωμένες καταναλωτικές δαπάνες, αυξημένο χρέος, συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας και επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης (Χριστοδουλάκης, 2015).

Μία από τις σημαντικότερες επιπτώσεις μιας οικονομικής κρίσης είναι η αύξηση της ανεργίας. Καθώς οι επιχειρήσεις προσπαθούν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες και να μην οδηγηθούν σε οριστική παύση της λειτουργίας τους, συχνά προχωρούν σε μειώσεις στο εργατικό δυναμικό τους. Αυτό συνεπάγεται με συγχώνευση θέσεων εργασίας, απολύσεις, μη δημιουργία νέων εργασιακών θέσεων και κατάργηση κάποιων άλλων. Είναι κάτι που επηρεάζει τα εισοδήματα όχι μόνο ατομικά, αλλά και σε επίπεδο νοικοκυριού, κάτι που όπως ειπώθηκε έχει άμεση (αρνητική) αντανάκλαση σε κοινωνικό επίπεδο (Quail, 2010). Τα άτομα έχοντας μειωμένο εισόδημα περιορίζουν τις καταναλωτικές τους δαπάνες. Το γεγονός αυτό με τη σειρά του οδηγεί σε μείωση της ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες, κάτι που μπορεί να ανατροφοδοτήσει την οικονομική ύφεση και να χρειαστεί περισσότερος χρόνος ανάκαμψης για την οικονομία.

Μια άλλη συνέπεια μιας οικονομικής κρίσης είναι η αύξηση του χρέους. Υπάρχουν επιχειρήσεις που στην προσπάθειά τους να συνεχίσουν την δραστηριότητά τους κατά την περίοδο της κρίσης μπορεί να καταφύγουν στο δανεισμό. Τα δανειακά κεφάλαια εξάλλου μέσα από την κατάλληλη αξιοποίηση μπορεί να φέρουν κέρδη, ακόμα και σε

περίοδο μειωμένης οικονομικής δραστηριότητας. Ωστόσο σε άλλες περιπτώσεις ο δανεισμός, ειδικά όταν είναι υψηλός μπορεί να οδηγήσει σε μια κατάσταση όπου οι επιχειρήσεις δεν είναι σε θέση να αποπληρώσουν τα χρέη τους, γεγονός που μπορεί να επιφέρει τον κίνδυνο χρεοκοπίας και οικονομικής αστάθειας. Τα άτομα μπορεί επίσης να επηρεαστούν από τα αυξημένα επίπεδα χρέους, καθώς μπορεί να δυσκολεύονται να πληρώσουν τους λογαριασμούς τους ή να αναλάβουν περισσότερα χρέη μέσα από τον δανεισμό, ώστε να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις. Θα πρέπει όμως να τονιστεί ότι παρότι ο δανεισμός προσφέρει μια άμεση λύση, αν δεν αξιοποιηθεί ορθά και αν δεν έχει προηγηθεί ένας σχεδιασμός που να αφορά τα δανειακά κεφάλαια, μακροχρόνια αναμένεται να επιφέρει προβλήματα χρέους.

Οι οικονομικές κρίσεις μπορούν επίσης να οδηγήσουν σε μειωμένη οικονομική ανάπτυξη. Η παραγωγή όπως προαναφέρθηκε μπορεί να μειωθεί λόγω της μειωμένης καταναλωτικής ζήτησης, αλλά και της αύξησης των τιμών των συντελεστών παραγωγής. Με αυτό το τρόπο η ρευστότητα στην αγορά μειώνεται και κάποιες επιχειρήσεις αναγκάζονται να κλείσουν και να την εγκαταλείψουν (Grant&Wilson, 2012). Οι επιχειρήσεις που παραμένουν ειδικά σε περίπτωση που είναι λίγες σε αριθμό μπορεί να δημιουργήσουν ένα ολιγοπώλιο όπου θα προσφέρουν τα προϊόντα τους σε συγκεκριμένη τιμή, η οποία πολύ δύσκολα θα μεταβάλετε, αφού οι καταναλωτές δεν θα έχουν εναλλακτικές ή υποκατάστατα. Δημιουργείται έτσι μια ανελαστική προσφορά, αφού οι τιμές των προϊόντων και των υπηρεσιών μεταβάλλονται δύσκολα. Έτσι η οικονομική ανάπτυξη επιβραδύνεται. Η μείωση της οικονομικής ανάπτυξης μπορεί να έχει σημαντικές μακροπρόθεσμες συνέπειες, καθώς μπορεί να οδηγήσει σε μείωση των επενδύσεων, μειωμένες ευκαιρίες απασχόλησης και μειωμένη εμπιστοσύνη των καταναλωτών.

Οι κυβερνήσεις μπορούν επίσης να επηρεαστούν από μια οικονομική κρίση. Η μείωση των φορολογικών εσόδων λόγω της μειωμένης οικονομικής δραστηριότητας μπορεί να δυσκολέψει τις κυβερνήσεις να χρηματοδοτήσουν δημόσιες δαπάνες και υπηρεσίες, όπως και προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας. Οι κυβερνήσεις μπορεί επίσης να χρειαστεί να αυξήσουν τις δαπάνες για να τονώσουν την οικονομία, κάτι που μπορεί να τις οδηγήσει σε εξωτερικό δανεισμό (Barro, 2017). Αυτό θα έχει σαν συνέπεια να υπάρξει αύξηση των φορολογικών συντελεστών στο μέλλον για την

κάλυψη του χρέους. Έτσι οι επιχειρήσεις και οι καταναλωτές μπορεί να επωμιστούν μελλοντικά το βάρος αυτού του δανειακού χρέους, σε περίοδο όπου η οικονομική κρίση θα βρίσκεται σε ύφεση, ωστόσο τα αποτελέσματά της θα είναι ακόμα ορατά.

3.2.1 Επιπτώσεις στο τραπεζικό σύστημα

Το τραπεζικό σύστημα είναι ένα από τα πιο κρίσιμα συστατικά στοιχεία κάθε οικονομίας, καθώς αναδιαμοιράζει το χρήμα μεταξύ αποταμιευτών και δανειοληπτών. Κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης, το τραπεζικό σύστημα αντιμετωπίζει συχνά σημαντικές διαταραχές που μπορεί να έχουν αρνητικό αντίκτυπο. Δεν είναι άλλωστε λίγες οι περιπτώσεις που τραπεζικοί οργανισμοί αναγκάστηκαν να παύσουν την δραστηριότητα τους, εξαιτίας των συνεπειών της κρίσης. Η αβεβαιότητα που επιφέρει η οικονομική κρίση μπορεί να οδηγήσει τους καταθέτες σε μαζική ανάληψη των χρημάτων τους ή τους δανειστές στην μη αποπληρωμή των χρεών τους. Μάλιστα κάποιες φορές το τραπεζικό σύστημα μπορεί να αναφερθεί ότι δημιουργεί μια οικονομική ύφεση. Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, για παράδειγμα, προκλήθηκε σε μεγάλο βαθμό από αστοχίες του τραπεζικού συστήματος, που οδήγησαν σε απότομη συρρίκνωση των πιστώσεων και σε σοβαρή ύφεση.

Μία από τις πιο άμεσες συνέπειες μιας οικονομικής κρίσης στο τραπεζικό σύστημα είναι η απότομη αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων. Κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής ύφεσης, οι δανειολήπτες μπορεί να θεωρήσουν ότι είναι δύσκολο να αποπληρώσουν τα δάνειά τους, και να προχωρήσουν σε αθετήσεων πληρωμών. Το φαινόμενο αυτό είναι πιο έντονο όταν η αξία του σπιτιού είναι μικρότερη από αυτή του δανείου (Markman & Venzin, 2014). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η φούσκα της χρηματοπιστωτικής αγοράς, όπως συνέβη στην αγορά κατοικίας των ΗΠΑ πριν από την οικονομική κρίση του 2008. Αυτό οδήγησε σε κύμα χρεοκοπιών, οι οποίες με τη σειρά τους προκάλεσαν απότομη αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων στο τραπεζικό σύστημα.

Μια άλλη συνέπεια των οικονομικών κρίσεων στο τραπεζικό σύστημα είναι η συρρίκνωση του δανεισμού. Οι τράπεζες συνήθως ανταποκρίνονται σε μια απότομη αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων αυστηροποιώντας τα πρότυπα δανεισμού τους και μειώνοντας την έκθεσή τους σε επικίνδυνους δανειολήπτες. Αυτό μπορεί να έχει την ακούσια συνέπεια της επιδείνωσης της οικονομικής ύφεσης, καθώς οι πιστώσεις γίνονται πιο σπάνιες και ακριβότερες. Τα επιτόκια δανεισμού σημειώνουν μεγάλη αύξηση σε αυτή την περίπτωση, κάτι που αφορά τόσο τις επιχειρήσεις όσο και τους καταναλωτές. Η μείωση της παροχής δανειακών κεφαλαίων από την τράπεζα είναι πολύ πιθανό να μειώσει την οικονομική δραστηριότητα, αφού μειώνει την ποσότητα του χρήματος που κυκλοφορεί σε μια αγορά (Barro, 2017).

Οι οικονομικές κρίσεις μπορούν επίσης να οδηγήσουν σε ελλείψεις ρευστότητας στο τραπεζικό σύστημα. Σε περιόδους οικονομικής πίεσης, οι καταθέτες μπορεί να ανησυχούν για την ασφάλεια των κεφαλαίων τους και μπορεί να αρχίσουν να αποσύρουν τις καταθέσεις τους μαζικά, ακόμα και αν ξέρουν ότι θα χάσουν τα επιπλέον χρήματα που τους προσφέρουν τα επιτόκια καταθέσεων (Markman & Venzin, 2014). Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε κρίση ρευστότητας, όπου οι τράπεζες δεν είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους προς τους καταθέτες και άλλους πιστωτές. Για να αποφευχθεί η συστημική κατάρρευση του τραπεζικού συστήματος, οι κεντρικές τράπεζες και οι κυβερνήσεις μπορεί να χρειαστεί να παρέμβουν για να παράσχουν στήριξη ρευστότητας στις τράπεζες.

Εκτός από αυτές τις άμεσες συνέπειες, οι οικονομικές κρίσεις μπορούν επίσης να έχουν μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στο τραπεζικό σύστημα. Ένα τέτοιο αποτέλεσμα είναι η απώλεια εμπιστοσύνης και αξιοπιστίας στο τραπεζικό σύστημα (Stiglitz, 2009). Όταν οι τράπεζες αποτυγχάνουν ή υιοθετούν επικίνδυνη συμπεριφορά που ενισχύει μια κατάσταση οικονομικής αβεβαιότητας, οι καταθέτες και οι επενδυτές μπορεί να γίνουν δύσπιστοι για την ασφάλεια και την ευρωστία του τραπεζικού συστήματος στο σύνολό του. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε μείωση των καταθέσεων και των επενδύσεων στο τραπεζικό σύστημα, γεγονός που μπορεί να μειώσει την ικανότητά του να δανείζει και να υποστηρίζει την οικονομική ανάπτυξη. Μπορεί επίσης να οδηγήσει σε αυξημένη ρύθμιση και εποπτεία του τραπεζικού συστήματος, καθώς οι κυβερνήσεις και οι ρυθμιστικές αρχές προσπαθούν να αποτρέψουν την εκδήλωση μελλοντικών κρίσεων. Ένα παράδειγμα όπου οι δανειολήπτες και οι

πιστωτές έχασαν σε σημαντικό βαθμό την εμπιστοσύνη τους προς τις τράπεζες αποτέλεσε η κρίση της Στερλίνας το 1992, καθότι θεωρήθηκε από μεγάλη μερίδα του κοινού ότι το τραπεζικό σύστημα εξέθεσε τους πελάτες του (Schenk, 2010).

3.2.2 Επιπτώσεις στα ποσοστά ανεργίας

Η μείωση της ζήτησης εργασίας είναι μία από τις πλέον εμφανείς επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των ανέργων. Μια από τις πιο άμεσες συνέπειες μιας οικονομικής ύφεσης είναι η αύξηση των ποσοστών ανεργίας, αφού οι επιχειρήσεις στην πλειοψηφία τους προχωρούν σε αναδιάρθρωση των εργασιακών θέσεων με στόχο την εξοικονόμηση κόστους (Scarpetta, 2010). Σύμφωνα με πολλούς οικονομολόγους, η ανεργία μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε τρεις βασικές κατηγορίες: ανεργία τριβής, δομική ανεργία και κυκλική ανεργία.

Η ανεργία τριβής αναφέρεται στους ανέργους που βρίσκονται στη διαδικασία μετάβασης από μια εργασία σε άλλη ή από έναν τόπο διαμονής σε άλλον. Παρουσιάζεται κυρίως λόγω των "τριβών" που εμφανίζονται κατά τη διαδικασία αυτή και είναι εντελώς παροδικού χαρακτήρα. Η ανεργία τριβής είναι ένα είδος ανεργίας που θεωρείται αναπόφευκτο ακόμη και σε οικονομίες που αναπτύσσονται γρήγορα, καθώς η διαδικασία μετάβασης από μια θέση εργασίας σε μία άλλη απαιτεί συνήθως κάποιο χρονικό διάστημα (Ehrenberg & Smith, 2017). Επίσης, η ανεργία τριβής προκαλείται από τη διαδικασία εξισορρόπησης των θέσεων εργασίας και των ατόμων με τα κατάλληλα προσόντα, κάτι που μπορεί να μετρηθεί με την καμπύλη Beveridge που παρουσιάζει το πόσο καλά γίνεται αυτό το συνταίριασμα στην οικονομία μιας χώρας. Δηλαδή αποτελεί μια απεικόνιση του ποσοστού ανεργίας με τις κενές θέσεις εργασίας. Όπως είναι λογικό όταν υπάρχει υψηλή ανεργία οι θέσεις εργασίας μειώνονται σε μεγάλο βαθμό.

Η δομική ανεργία αναφέρεται σε ανθρώπους που δεν έχουν τις απαραίτητες δεξιότητες και προσόντα για να εργαστούν στις θέσεις που προσφέρονται στην αγορά

εργασίας. Αυτή η μορφή ανεργίας συνήθως σχετίζεται με δομικά προβλήματα στην οικονομία, όπως η ανισότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση και στην κατάρτιση, και μπορεί να είναι μακροχρόνια. Σε περιόδους οικονομικής ύφεσης όπου οι θέσεις εργασίας είναι λιγότερες τα άτομα που είναι μακροχρόνια άνεργοι λόγω δομικής ανεργίας είναι πολύ πιθανό να απογοητευτούν και να σταματήσουν την αναζήτηση εργασίας, με αποτέλεσμα να σταματήσουν να αποτελούν μέλη του εργατικού δυναμικού (Freeman, 2005).

Η κυκλική ανεργία αναφέρεται στο φαινόμενο όπου τα ποσοστά ανεργίας αυξάνονται κατά τη διάρκεια της καθοδικής φάσης του οικονομικού κύκλου και μειώνονται κατά τη διάρκεια της ανάκαμψης της οικονομίας. Κατά τη διάρκεια της ύφεσης, η ζήτηση προϊόντων πέφτει και οι επιχειρήσεις ανταποκρίνονται με τη μείωση της παραγωγής και της απασχόλησης, με αποτέλεσμα την αύξηση της ανεργίας. Κατά τη διάρκεια της ανάκαμψης, όταν η ζήτηση προϊόντων αυξάνεται και οι επιχειρήσεις αρχίζουν να ανακτούν τις απώλειες τους, οι προσλήψεις αυξάνονται και η κυκλική ανεργία μειώνεται (Ehrenberg&Smith,2017). Κατά συνέπεια, η κυκλική ανεργία είναι ένα αποτέλεσμα των υφεσιακών και αναπτυξιακών κινήσεων της οικονομίας.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο μια οικονομική ύφεση αυξάνει πάντα τα ποσοστά ανεργίας, είτε σε μικρό είτε σε μεγάλο βαθμό ανάλογα με την ένταση και τη διάρκεια της. Όπως φάνηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο που αναλύθηκαν οι οικονομικές κρίσεις μεταξύ των δεκαετιών 1970 και 2000, όλες αύξησαν σε ένα επίπεδο την ανεργία. Η πετρελαϊκή κρίση του 1973, έχοντας παγκόσμιο αντίκτυπο, αύξησε την ανεργία σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ η φούσκα των εταιριών υψηλής τεχνολογίας το 2000, αύξησε την ανεργία κυρίως στις ΗΠΑ και περισσότερο στον τεχνολογικό κλάδο.

Κεφάλαιο 4^ο Τρόποι αντιμετώπισης των οικονομικών υφέσεων

4.1 Αντιμετώπιση οικονομικών υφέσεων σε μικροοικονομικό επίπεδο

Έχοντας καταγράψει τις εντονότερες οικονομικές κρίσεις της περιόδου 1970 – 2000 και έχοντας καταγράψει το φάσμα των επιπτώσεων τους πέρα από οικονομικό και σε άλλα επίπεδα, μπορούμε πλέον να προχωρήσουμε στο σχεδιασμό κάποιων προτάσεων που θα μπορούσαν να υλοποιηθούν για την αντιμετώπιση των κρίσεων σε ένα γενικότερο επίπεδο. Εξάλλου κάθε οικονομική κρίση μας διδάσκει κάτι καινούργιο. Από τις οικονομικές κρίσεις που παρατέθηκαν υπήρχαν κοινά στοιχεία, αλλά και σημαντικές διαφορές. Για παράδειγμα σε όλες τις κρίσεις υπήρξε άμεση μείωση των εργασιακών θέσεων, όμως υπό το πρίσμα διαφορετικών συνθηκών που επικρατούσαν. Η αντιμετώπιση των οικονομικών κρίσεων μόνο εύκολη δεν μπορεί να χαρακτηριστεί και αποτελεί ένα από τα πιο σύνθετα προβλήματα της οικονομικής επιστήμης (Varian, 2015). Στην παρούσα ενότητα θα γίνει επικέντρωση σε λύσεις για την αντιμετώπιση των οικονομικών κρίσεων σε επίπεδο μικροοικονομίας. Η μικροοικονομία είναι ο κλάδος των οικονομικών που εξετάζει τη συμπεριφορά των νοικοκυριών, των επιχειρήσεων και των ατόμων και πώς λαμβάνουν αποφάσεις σχετικά με την κατανομή των σπάνιων πόρων (Baumol et al., 2015). Επιπρόσθετα αναλύει τους παράγοντες που επηρεάζουν την προσφορά και τη ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών, τον καθορισμό των τιμών, τον ρόλο των αγορών και την αποτελεσματικότητα της κατανομής των πόρων.

Προϋπολογισμός και χρηματοοικονομικός προγραμματισμός. Είναι σημαντικό, μέσα από την κατάλληλη εκπαίδευση τα άτομα να μπορούν να δημιουργήσουν ένα προϋπολογισμό για όλα τα έσοδα και τα έξοδα που έχουν. Με αυτόν τον τρόπο θα μπορούν αρχικά να κάνουν μια καλύτερη διαχείριση των εισοδημάτων τους και να μπορούν σε ένα βαθμό να κάνουν κάποιες προβλέψεις σχετικά με τα προσωπικά τους οικονομικά. Η διαχείριση των οικονομικών σε προσωπικό επίπεδο, καθώς και σε

επίπεδο νοικοκυριού μπορεί να συμβάλλει ώστε τα άτομα να διαχειριστούν καλύτερα τα επακόλουθα μιας οικονομικής κρίσης. Ένα παράδειγμα μπορεί να είναι το να αναζητούν καλύτερη πληροφόρηση σχετικά με επενδύσεις που κάνουν προκειμένου να ελαχιστοποιήσουν τον κίνδυνο να χάσουν χρήματα, σε περίπτωση που υπάρξει το ξέσπασμα μιας οικονομικής κρίσης, η οποία πάντα επηρεάζει τον χρηματοοικονομικό τομέα. Ένα δίδαγμα άλλωστε της φούσκας των εταιριών dotcomστις αρχές του 2000 ήταν το πόσο λίγη πληροφόρηση υπήρχε σχετικά με τις εταιρίες τεχνολογίας στις οποίες τα άτομα έσπευδαν να επενδύσουν(Ljungqvist & Wilhelm, 2003). Επιπλέον θα πρέπει να κάνουν κάποιες αποταμιεύσεις προκειμένου να υπάρχουν διαθέσιμα χρήματα για την αντιμετώπιση προβλημάτων ρευστότητας που επιφέρει μια κρίση. Η αποταμίευση μπορεί να προσφέρει ένα οικονομικό μαξιλάρι σε δύσκολες στιγμές και να βοηθήσει στην κάλυψη απροσδόκητων εξόδων ή απώλειας εισοδήματος. Ουσιαστικά τόσο οι επιχειρήσεις όσο και τα νοικοκυριά μπορούν να δημιουργήσουν ένα ταμείο έκτακτης ανάγκης στο οποίο θα μπορούν να καταφεύγουν για ρευστότητα στις περιπτώσεις που η οικονομία εισέρχεται σε περίοδο ύφεσης. Η οικονομική κρίση της Λατινικής Αμερικής έδειξε ότι η έλλειψη ρευστότητας σε πολλά νοικοκυριά είχε καταστροφικές συνέπειες.

Μια άλλη λύση είναι η διαφοροποίηση των πηγών εισοδήματος. Οι πηγές των ροών εισοδημάτων χρειάζεται να διαφέρουν, αφού αν υπάρχει μόνο μια όπως για παράδειγμα ο μισθός από την εργασία, τα άτομα είναι περισσότερο εκτεθειμένα στον κίνδυνο μειωμένης ρευστότητας σε περίπτωση που ξεσπάσει μια οικονομική κρίση. Υπάρχουν άλλωστε ευκαιρίες για διαφοροποίηση του εισοδήματος, όπως ανάληψη εργασίας μερικής απασχόλησης, οι επενδύσεις σε μετοχές ή ομόλογα, η αξιοποίηση της ακίνητης περιουσίας και άλλα (Saunders & Cornett, 2019). Αυτό μπορεί να προσφέρει πρόσθετη σταθερότητα και εναλλακτικές πηγές εισοδήματος. Όταν για παράδειγμα ξέσπασε η οικονομική κρίση της φούσκας του dotcomπολλά άτομα και επιχειρήσεις αντιμετώπισαν πρόβλημα γιατί έβλεπαν την επένδυσή τους σε μετοχές των εταιριών υψηλής τεχνολογίας ως τη βασική ή μόνη πηγή εισοδήματος με αποτέλεσμα να βρεθούν εκτεθειμένοι, μόλις ξέσπασε η κρίση.

Μια άλλη σημαντική πρακτική απέναντι στην κρίση την οποία μπορούν να ακολουθήσουν τόσο τα νοικοκυριά όσο και οι επιχειρήσεις είναι η διαχείριση χρέους. Ουσιαστικά πρέπει να υπάρξει προτεραιότητα στην εξόφληση των χρεών που έχουν

τα υψηλότερα επιτόκια, έτσι ώστε να μειωθεί ο κίνδυνος διόγκωσης χρέους κατά τη διάρκεια μιας υφεσιακής κρίσης. Στην ίδια κατηγορία επίσης υπάγεται και το ενδεχόμενο διαπραγμάτευσης με τους πιστωτές, προκειμένου το χρέος να μειωθεί. Αυτό μπορεί να γίνει είτε με την μείωση του ύψους των επιτοκίων, είτε με μια μείωση στο οφειλόμενο συνολικό ποσό. Επιπλέον υπάρχει και η λύση της επιμήκυνσης του χρέους σε μεγαλύτερη χρονική διάρκεια (Nocholson & Snyder, 2018). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ένα ρίσκο που θα πρέπει να αποφευχθεί κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης, ειδικά στο ξεκίνημά της είναι η ανάληψη επιπρόσθετου χρέους, εκτός αν κρίνεται απαραίτητο για λόγους επιβίωσης μιας επιχείρησης και υπάρχει μελέτη σχετικά με την ορθολογική επένδυσή του.

Σε ατομικό επίπεδο είναι σημαντικό οι πολίτες ενός κράτους, κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης να συνεχίσουν να αναπτύσσουν τις δεξιότητές τους και να μην εγκαταλείπουν την εκπαίδευση. Έτσι μπορούν να επενδύσουν σε ανθρώπινο κεφάλαιο με την απόκτηση δεξιοτήτων που θεωρούνται ότι έχουν ζήτηση στην αγορά εργασίας. Είναι ένας τρόπος που μπορεί να βελτιώσει τις ικανότητες ενός ατόμου και να αυξήσει τις πιθανότητες εύρεσης ή διατήρησης απασχόλησης κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής ύφεσης (Todaro & Smith, 2021). Επιπλέον τόσο οι επιχειρήσεις όσο και τα άτομα μπορούν να επενδύσουν στην δικτύωση, τις επαγγελματικές σχέσεις και τις συνεργασίες κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής ύφεσης. Η επαγγελματική δικτύωση θα συμβάλλει ώστε τα άτομα να έχουν καλύτερη πρόσβαση σε θέσεις εργασίας, ακόμα και αν αυτές είναι περιορισμένες. Από την άλλη πλευρά οι επιχειρήσεις μέσα από την συνεργασία μεταξύ τους, μπορούν να προχωρήσουν σε αναδιοργάνωση των δραστηριοτήτων τους, σε συγχωνεύσεις ή εξαγορές που μπορούν να ενισχύσουν την θέση τους όχι μόνο στην εγχώρια αλλά και στην παγκόσμια αγορά (Γεωργόπουλος, 2015).

4.2 Πολιτικές αντιμετώπισης σε μακροοικονομικό επίπεδο

Μια οικονομική κρίση χρειάζεται να αντιμετωπίζεται σε όλα τα επίπεδα της οικονομίας. Έτσι σε μακροοικονομικό επίπεδο είναι σημαντικό να καταγραφούν οι λύσεις που μπορούν να υπάρξουν απέναντι σε μια οικονομική ύφεση. Η επιστήμη της μακροοικονομίας εξάλλου αναφέρεται στη μελέτη και ανάλυση της συνολικής συμπεριφοράς και απόδοσης μιας ολόκληρης οικονομίας των κρατών. Επικεντρώνεται στις συνολικές μεταβλητές όπως το εθνικό εισόδημα, η παραγωγή, η απασχόληση, ο πληθωρισμός και η οικονομική ανάπτυξη, και όχι σε μεμονωμένες αγορές ή συγκεκριμένους κλάδους (Barro, 2017). Επίσης εξετάζει πώς διάφοροι παράγοντες, όπως οι κυβερνητικές πολιτικές, τα δημοσιονομικά και νομισματικά μέτρα, το διεθνές εμπόριο και η συμπεριφορά των καταναλωτών, επηρεάζουν τη συνολική λειτουργία μιας οικονομίας.

Αρχικά μπορούν να γίνουν κάποιες ρυθμιστικές μεταρρυθμίσεις. Οι κυβερνήσεις μπορούν να επανεξετάσουν και να αναθεωρήσουν τους κανονισμούς για την ενίσχυση της επιχειρηματικής ανάπτυξης και των επενδύσεων. Σε αυτό θα συμβάλει σε μεγάλο βαθμό η απλούστευση και μείωση των γραφειοκρατικών διαδικασιών, η μείωση των φορολογικών συντελεστών για τις επιχειρήσεις και η ενίσχυση της ευκολίας της επιχειρηματικής δραστηριότητας ιδιαίτερα μέσω της παροχής κινήτρων για νέες επιχειρήσεις, μπορούν να ενθαρρύνουν την επιχειρηματικότητα και να τονώσουν την οικονομική δραστηριότητα (Λιανός & Ψειρίδου, 2015). Επιπλέον είναι σημαντικό να υπάρξουν επενδύσεις σε υποδομές. Ουσιαστικά οι κυβερνήσεις μπορούν να δώσουν προτεραιότητα στα έργα υποδομής, όπως οι μεταφορές, το οδικό δίκτυο, η ενέργεια και τα δίκτυα επικοινωνιών. Αυτές οι επενδύσεις μπορούν να δημιουργήσουν θέσεις εργασίας, να τονώσουν την παραγωγικότητα και να ενισχύσουν την οικονομική ανάπτυξη σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα (Μέργος, 2007).

Μια άλλη παράμετρος για την αντιμετώπιση μιας οικονομικής κρίσης σε μακροοικονομικό επίπεδο είναι η υποστήριξη των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ). Οι ΜΜΕ αποτελούν τη ραχοκοκαλιά πολλών οικονομιών. Οι κυβερνήσεις μπορούν να παρέχουν οικονομική υποστήριξη, φορολογικά κίνητρα και πρόσβαση σε πιστώσεις για τις ΜΜΕ για να τις βοηθήσουν να επιβιώσουν και να ευδοκιμήσουν

κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης. Αυτό μπορεί να διατηρήσει θέσεις εργασίας και να προωθήσει την οικονομική ανθεκτικότητα ακόμα και σε περιόδους αβεβαιότητας.

Επιπλέον μέτρο για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης είναι η διεθνής συνεργασία. Κατά τη διάρκεια μιας παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, η διεθνής συνεργασία είναι ζωτικής σημασίας. Οι κυβερνήσεις μπορούν να συνεργαστούν για να συντονίσουν τις πολιτικές, να μοιραστούν βέλτιστες πρακτικές και να προωθήσουν την παγκόσμια χρηματοπιστωτική σταθερότητα. Η συνεργασία μεταξύ των χωρών μπορεί να βοηθήσει στον μετριασμό των επιπτώσεων της κρίσης και να διευκολύνει την ανάκαμψη (Goodwin, 2018). Η σημασία ενός τέτοιου μέτρου εξάλλου μπορεί να φανεί από το πως επηρέασε η πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970 πολλές οικονομίες, οι οποίες ήταν απομονωμένες, ενώ μια συνεργασία μεταξύ τους θα μπορούσε να συμβάλλει στο μετριασμό των υφεσιακών διαταραχών. Σημαντικό μέτρο επίσης σε επίπεδο μακροοικονομίας είναι και η ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού τομέα. Με τον όρο χρηματοπιστωτικό τομέα εννοούνται όλες οι τραπεζικές και χρηματιστηριακές υπηρεσίες, όπως για παράδειγμα τα επιτόκια καταθέσεων και τα μερίδια των μετοχών. Έτσι η ενίσχυση των κανονισμών και η εποπτεία του χρηματοπιστωτικού τομέα είναι ζωτικής σημασίας για την πρόληψη και τον μετριασμό μελλοντικών κρίσεων. Οι κυβερνήσεις μπορούν να εφαρμόσουν μέτρα για την ενίσχυση της διαφάνειας, της διαχείρισης κινδύνων και της λογοδοσίας στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, μειώνοντας την πιθανότητα συστημικών κινδύνων. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η εποπτεία αυτού του τομέα θα συνέβαλε σημαντικά στο μετριασμό της πετρελαϊκής κρίσης του 1973, όπως και της φούσκας του dotcom το 2000, καθώς και στις δυο περιπτώσεις ο χρηματοπιστωτικός τομέας έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των κρίσεων αυτών.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο οι οικονομικές κρίσεις υπογραμμίζουν την ανάγκη για μακροπρόθεσμο σχεδιασμό και ανθεκτικότητα από τον κρατικό μηχανισμό. Οι κυβερνήσεις μπορούν να αναπτύξουν ολοκληρωμένες (οικονομικές) στρατηγικές που να δίνουν προτεραιότητα στη βιώσιμη ανάπτυξη, τη διαφοροποίηση των βιομηχανιών και τις επενδύσεις στην έρευνα, την ανάπτυξη και την καινοτομία. Αυτό μπορεί να ενισχύσει την ανθεκτικότητα σε μελλοντικούς κραδασμούς του οικονομικού συστήματος και να ενισχύσει μια βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη.

4.3 Δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές

Πέρα από τις στρατηγικές σε μακροοικονομικό και μικροοικονομικό επίπεδο για την αντιμετώπιση των υφεσιακών διαταραχών, υπάρχουν σε επίπεδο κρατών δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές που μπορούν να εφαρμοστούν. Η δημοσιονομική πολιτική αφορά των διαχείριση των δημοσίων οικονομικών μιας χώρας όπως είναι για παράδειγμα η φορολογία και οι δημόσιες δαπάνες. Η νομισματική πολιτική είναι το σύνολο των μέτρων και των αποφάσεων που λαμβάνει ένα κράτος ή μια νομισματική αρχή για τη ρύθμιση και τον έλεγχο του νομίσματος και του χρηματοοικονομικού συστήματος της (Goodwin, 2018). Στόχος είναι η προστασία της αξίας του νομίσματος και νομισματική σταθερότητα.

Αρχικά πολύ σημαντικό κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης είναι να υπάρχει δημοσιονομική τόνωση. Με αυτό εννοείτε ότι οι κυβερνήσεις χρειάζεται να θεσπίσουν μέτρα δημοσιονομικής τόνωσης για να εισφέρουν (χρηματικά) κεφάλαια στην οικονομία και να τονώσουν τη ζήτηση. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με αυξημένες κρατικές δαπάνες για έργα υποδομής, φορολογικές μειώσεις και άμεση οικονομική στήριξη σε ιδιώτες, νοικοκυριά και επιχειρήσεις, για παράδειγμα μέσα από την παροχή επιδομάτων. Όταν η οικονομία βρίσκεται σε περίοδο ύφεσης, η μείωση του επιπέδου της φορολογίας σε πολλά κοινωνικά στρώματα, μπορεί να λειτουργήσει ευεργετικά, ώστε το εισόδημα των ατόμων να προστατευθεί σε ένα βαθμό και ταυτόχρονα να μειωθεί η αβεβαιότητα. Το ίδιο άλλωστε μπορεί να γίνει και σε επίπεδο επιχειρήσεων ειδικά μικρών και μεσαίων, προκειμένου να προστατευτούν τα κέρδη τους, ειδικά αν είναι μειωμένα σε σχέση με τα προηγούμενα έτη. Ταυτόχρονα τα χρήματα που συγκεντρώνονται από το κράτος είναι καλό να διοχετεύονται στην αγορά είτε με τη μορφή επιδομάτων για την ενίσχυση των ατόμων με χαμηλό εισόδημα, είτε για την επιδότηση των επιχειρήσεων προκειμένου να προσλάβουν νέα άτομα για εργασία (De Long et al., 2012). Είναι ένας τρόπος δημιουργίας νέων εργασιακών θέσεων εν μέσω οικονομικής ύφεσης. Επιπλέον η ενίσχυση των δικτύων κοινωνικής ασφάλειας είναι απαραίτητη για την προστασία των ευάλωτων

πληθυσμών κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης. Οι κυβερνήσεις μπορούν να επεκτείνουν τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας, τα επιδόματα ανεργίας και την κάλυψη υγειονομικής περίθαλψης για να διασφαλίσουν ότι τα άτομα και τα νοικοκυριά θα έχουν πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες και υποστήριξη.

Σε επίπεδο νομισματικής πολιτικής υπάρχουν σημαντικές ενέργειες που μπορούν να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση μιας κρίσης. Οι κεντρικές τράπεζες μπορούν να εφαρμόσουν επεκτατικές νομισματικές πολιτικές για την τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας στην αγορά, σε περίοδο ύφεσης. Αυτό περιλαμβάνει τη μείωση των επιτοκίων, την παροχή ρευστότητας στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και την εφαρμογή μέτρων ποσοτικής χαλάρωσης για την τόνωση των επενδύσεων μέσω της διευκόλυνσης των δανειακών συμβάσεων (Bekaert et al., 2013). Η ποσοτική χαλάρωση (Quantitative Easing- QE) είναι ένα εργαλείο νομισματικής πολιτικής που χρησιμοποιούν οι κεντρικές τράπεζες για να τονώσουν την οικονομία και να αντιμετωπίσουν μια οικονομική κρίση. Περιλαμβάνει την αγορά κρατικών ομολόγων ή άλλων χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων από την κεντρική τράπεζα, γεγονός που αυξάνει την προσφορά χρήματος και διοχετεύει ρευστότητα στο χρηματοπιστωτικό σύστημα και κατ' επέκταση στην αγορά (Fratzscher et al., 2018). Έχει μεγάλη σημασία να παρουσιαστούν αναλυτικά οι τρόποι με τους οποίους το μέτρο της ποσοτικής χαλάρωσης μπορεί να συμβάλλει στην αντιμετώπιση μιας κρίσης.

Αρχικά προσφέρει αυξημένη ρευστότητα. Με την αγορά χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων, όπως κρατικά ομόλογα, η κεντρική τράπεζα διοχετεύει σημαντική ποσότητα χρημάτων στην οικονομία. Αυτή η αυξημένη ρευστότητα παρέχει στις τράπεζες και σε άλλα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα περισσότερα κεφάλαια για δανεισμό σε επιχειρήσεις και καταναλωτές, κάτι που συμβάλλει στην ενίσχυση των επενδύσεων. Επιπλέον με την εφαρμογή της ποσοτικής χαλάρωσης υπάρχουν χαμηλότερα επιτόκια. Ειδικότερα η μείωση των μακροπρόθεσμων επιτοκίων μπορεί να μειώσει τις αποδόσεις των κρατικών ομολόγων. Αυτό καθιστά τον δανεισμό φθηνότερο για επιχειρήσεις και ιδιώτες, ενθαρρύνοντας αυξημένες δαπάνες και επενδύσεις. Η ποσοτική χαλάρωση μπορεί επίσης να υποστηρίξει τις τιμές χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων, όπως μετοχές και ομόλογα, δημιουργώντας ζήτηση για αυτά τα περιουσιακά στοιχεία (Benassy - Quere et al., 2021). Αυτό μπορεί να συμβάλλει στη σταθεροποίηση των χρηματοπιστωτικών

αγορών και στην αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των επενδυτών σε περιόδους κρίσης. Ενισχύοντας τη ρευστότητα, μειώνοντας τα επιτόκια και υποστηρίζοντας τις τιμές των περιουσιακών στοιχείων, η ποσοτική χαλάρωση στοχεύει στο να τονώσει την οικονομική δραστηριότητα. Ο αυξημένος δανεισμός και οι επενδύσεις μπορούν να οδηγήσουν σε υψηλότερες καταναλωτικές δαπάνες, επέκταση των επιχειρήσεων και δημιουργία θέσεων εργασίας, κάτι που μπορεί να βοηθήσει στην ταχύτερη έξοδο της οικονομίας από την κρίση (Barro, 2017). Κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης, μπορεί να προκύψουν αποπληθωριστικές πιέσεις, όπου οι τιμές αρχίζουν να πέφτουν και η οικονομική δραστηριότητα επιβραδύνεται. Η ποσοτική χαλάρωση μπορεί να δώσει μια λύση στην καταπολέμηση του αποπληθωρισμού αυξάνοντας την προσφορά χρήματος και τονώνοντας τις δαπάνες, αποτρέποντας ένα ντόμινο πτώσης των τιμών και αποδυνάμωσης της οικονομικής δραστηριότητας.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η αποτελεσματικότητα του QE μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με τις συγκεκριμένες συνθήκες και τη συνολική υγεία της οικονομίας. Οι κεντρικές τράπεζες πρέπει να αξιολογήσουν προσεκτικά τους κινδύνους και τα οφέλη από την εφαρμογή της ποσοτικής χαλάρωσης και να το εξετάζουν συνδυαστικά και με άλλα μέτρα πολιτικής για την αντιμετώπιση των βαθύτερων αιτιών της κρίσης.

5. Συμπεράσματα

Η παρατήρηση των οικονομικών υφέσεων σε θεωρητικό επίπεδο αρχικά έδειξε ότι πρόκειται για μια αρνητική κατάσταση, την οποία ωστόσο οι οικονομίες ανεξάρτητα το μέγεθος και την δυναμική τους δεν μπορούν να αποφύγουν. Αυτό γίνεται καθώς αποτελούν κομμάτι του οικονομικού κύκλου, ο οποίος περιλαμβάνει όλες τις οικονομικές διακυμάνσεις. Έτσι υπάρχουν υφεσιακές και αναπτυξιακές περίοδοι σε

μια οικονομία, ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν, όπως και την επίδραση των εξωτερικών παραγόντων. Ένα πολύ σημαντικό συμπέρασμα που προέκυψε μέσα από την θεωρητική ανάλυση των οικονομικών υφέσεων είναι ότι οι επιρροές που έχουν δεν αφορούν μόνο τα οικονομικά μεγέθη, αλλά και όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής, αφού φέρνουν πολλές μεταβολές ιδιαίτερα σε κοινωνικό επίπεδο, κάτι που άλλωστε αντανακλάται στην μείωση του ΑΕΠ και του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Μπορεί οι επιπτώσεις να είναι αρνητικές τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, καθώς και να μην υπάρχει κάποια λύση που να εξαφανίζει το φαινόμενο των οικονομικών υφέσεων, ωστόσο υπάρχει μια πληθώρα τρόπων προκειμένου να μετριαστούν και να αποτελέσουν την αφετηρία για μια επερχόμενη οικονομική ανάπτυξη.

Μέσα από την εξέταση τριών περιπτώσεων όπου είχαμε την εμφάνιση οικονομικών κρίσεων προέκυψαν σημαντικά συμπεράσματα τόσο ως προς τις συνέπειές τους όσο και ως προς την αντιμετώπισή τους. Αρχικά στην περίπτωση της πετρελαϊκής κρίσης των αρχών της δεκαετίας του 1970 η υποτίμηση του δολαρίου έφερε μεγάλη αναταραχή στις Αραβικές χώρες που ήταν οι κύριοι εξαγωγείς πετρελαίου με αποτέλεσμα οι τιμές του να αυξηθούν απότομα. Το πρόβλημα των συναλλαγματικών ισοτιμιών ήταν αυτό που πυροδότησε τη συγκεκριμένη κρίση. Έτσι θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί αν υπήρχε προστασία του δολαρίου από τις συναλλαγματικές ισοτιμίες, όπως και περισσότεροι εξαγωγείς πετρελαίου. Από την άλλη πλευρά η κρίση της Λατινικής Αμερικής ξεκίνησε από τη μη εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους του Μεξικό με αποτέλεσμα να επηρεαστούν πολλές χώρες οι οποίες είχαν υψηλό δανεισμό, λόγω αύξησης των επιτοκίων. Πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής έχασαν έτσι την ευκαιρία να γίνουν ανεπτυγμένες, αφού η οικονομική αυτή ύφεση έφερε επιβράδυνση στην οικονομική ανάπτυξη. Αν αυτά τα κράτη στηρίζονταν σε μικρότερο βαθμό στο δανεισμό και είχαν μεγαλύτερη παραγωγή ώστε να αυξάνονται οι εξαγωγές τους η κρίση αυτή θα ήταν πολύ πιο ήπια. Η υποτίμηση της Στερλίνας στην Αγγλία στις αρχές της δεκαετίας του 1990, έδειξε ότι οι κερδοσκοπικές επιθέσεις μπορούν να αποτελέσουν σημαντική πηγή κινδύνου, ενώ το ΕΝΣ είχε προβλήματα σχεδιασμού που έφερε τελικά υποτίμηση της Στερλίνας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση χρειαζόταν καλύτερος σχεδιασμός κεντρικά του ΕΝΣ, ενώ

η προσχώρηση της Γερμανίας στο συγκεκριμένο σύστημα σταθερών ισοτιμιών θα έπρεπε να γίνει σταδιακά.

Η φούσκα των εταιριών υψηλής τεχνολογίας το 2000 έδειξε ότι οι προσδοκίες των ατόμων μπορεί να πυροδοτήσουν μια οικονομική ύφεση. Οι λανθασμένες όπως αποδείχθηκαν επενδύσεις σε μετοχές εταιριών τεχνολογίας οδήγησαν στο να χάσουν σημαντικά ποσά. Σε αυτή την περίπτωση ίσως ένα καλύτερο επίπεδο πληροφόρησης να είχε μετριάσει τα αποτελέσματα της κρίσης αυτής.

Οι οικονομικές υφέσεις λόγω του ότι έχουν κάποια κοινά στοιχεία όταν εμφανίζονται μπορούν να αντιμετωπιστούν και σε σημαντικό βαθμό. Έτσι υπάρχουν διάφορα μέτρα με ποιο σημαντικό αυτό της ποσοτικής χαλάρωσης σε επίπεδο νομισματικής πολιτικής. Το συγκεκριμένο μέτρο αυξάνει την προσφορά χρήματος σε μια αγορά, ώστε να μετριαστεί η μείωση του εισοδήματος που έχουν οι επιχειρήσεις και οι καταναλωτές εξαιτίας της οικονομικής ύφεσης. Ωστόσο θα πρέπει η χρήση του να γίνεται για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, καθώς μπορεί η παρατεταμένη εφαρμογή του μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση των ρυθμών πληθωρισμού.

Σαν πρόταση για μελλοντική έρευνα μπορεί να αναφερθεί η μελέτη των οικονομικών υφέσεων με αριθμητικά στοιχεία προκειμένου να γίνουν συγκρίσεις με πραγματικά δεδομένα. Αυτό θα συμβάλει ώστε να παρουσιαστεί το ποια κρίση από αυτές που περιεγράφηκαν είχε τις αρνητικότερες συνέπειες σε οικονομικό επίπεδο. Ταυτόχρονα θα μπορούσε να γίνει μια εξέταση και δεδομένων σε κοινωνικό επίπεδο, όπως για παράδειγμα το επίπεδο εκπαίδευσης πριν και μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ελληνικές

Απέργης, Ν. (2005). *Ειδικά θέματα μακροοικονομικής ανάλυσης*. Εκδόσεις Ε. & Δ. ΑΝΙΚΟΥΛΑ ΟΕ

Βαρουδάκης, Α. Σιδηρόπουλος, Γ.Μ. (2021). *Η Μακροοικονομία στην πράξη*. Εκδ. Gutenberg

Γεωργόπουλος, Α. (2015). *Αναδιοργάνωση και μίνατζμεντ αλλαγών στις επιχειρήσεις*. ΣΕΑΒ

Λαγός, Α. Ζ. (2010). *Πωλ Κρούγκμαν, Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης*. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 25, 271-276.

Λιανός, Θ. Ψειρίδου, Α. (2015). *Οικονομική ανάλυση και πολιτική – Μακροοικονομική: Βασικές αρχές και προεκτάσεις*. ΣΕΑΒ

Μέργος, Ι.Γ. (2007). *Κοινωνικό-οικονομική αξιολόγηση επενδύσεων και πολιτικών*. Εκδ. Μπένου

Πατρώνης, Β. (2019). *Ευρωπαϊκή οικονομική ιστορία: Από τις κοινωνίες της αρχαιότητας στην ευρωπαϊκή ένωση*. Εκδ. Ηρόδοτος.

Πατρώνης, Β. (2018). *Η εξέλιξη της οικονομικής σκέψης και των οικονομικών θεωριών*. Εκδ. Ηρόδοτος

Σόμπολου, Α. (2017). *Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην υγεία* (Doctoral dissertation, University of Piraeus (Greece)).

Σταματίου, Ε., & Ψαλτάκη, Μ. (2013). *Οικονομική κρίση, κοινωνία και περιβάλλον στην Ελλάδα*. ΑΚΑΚΙΑ Publications.

Τσουλφίδης, Ε. (2018). *Οικονομική ιστορία της Ελλάδος*. Εκδ. Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Χριστοδουλάκης, Ν. (2015). *Οικονομικές θεωρίες και κρίσεις. Μια κριτική εξιστόρηση*. Εκδ. Κριτική

Χριστοδουλάκης, Ν. (2012). *Οικονομικές θεωρίες και κρίσεις. Ο ιστορικός κύκλος ορθολογισμού και απερισκεψίας*. Εκδ. Κριτική

- Atkinson, A. B., & Morelli, S. (2011). *Economic crises and inequality*. UNDP-HDRO occasional papers, (2011/6).
- Balassa, B. (1985). *Exports, policy choices, and economic growth in developing countries after the 1973 oil shock*. *Journal of development economics*, 18(1), 23-35.
- Barro, R.J. (2017). *Μακροοικονομική θεωρία: προσέγγιση με μικροθεμελίωση*. Broken Hill Publishers
- Baumeister, C., & Kilian, L. (2016). *Forty years of oil price fluctuations: Why the price of oil may still surprise us*. *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 139-160.
- Baumol, William J., and Alan S. Blinder. *Microeconomics: Principles and policy*. Cengage Learning, 2015.
- Bekaert, G., Hoerova, M., & Duca, M. L. (2013). *Risk, uncertainty and monetary policy*. *Journal of Monetary Economics*, 60(7), 771-788.
- Benassy-Quere, A. Coeure, B. Jacquet, P. Pisany-Ferry, J. (2020). *Οικονομική πολιτική: Θεωρία και πρακτική*. Broken Hills Publishers.
- Buiter, W. H., Corsetti, G., & Pesenti, P. A. (2001). *Financial markets and European monetary cooperation: the lessons of the 1992-93 exchange rate mechanism crisis (No. 2)*. Cambridge University Press.
- Budd, A. (2005). *Black Wednesday-A Re-examination of Britain's Experience in the Exchange Rate Mechanism*. IEA Occasional Paper, (135).
- Burton, N. (2017). *An Analysis of Charles P. Kindleberger's Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*. Macat Library.
- Covi, G. (2015). *Puzzling Out The First Oil Shock: History, Politics and the Macroeconomy in a Forty-Year Retrospective*. Franco Angeli
- DeLong, J. B., Summers, L. H., Feldstein, M., & Ramey, V. A. (2012). *Fiscal policy in a depressed economy [with comments and discussion]*. *Brookings Papers on Economic Activity*, 233-297.
- Devlin, R. (2014). *Debt and crisis in Latin America: the supply side of the story (Vol. 1027)*. Princeton University Press.

Dornbusch, R. Fischer, S. & Startz, R. (2011). *Macroeconomics, 11th ed.* New York: McGraw - Hill Companies, Inc.

Dotti Sani, G. M., & Magistro, B. (2016). *Increasingly unequal? The economic crisis, social inequalities and trust in the European Parliament in 20 European countries.* European Journal of Political Research, 55(2), 246-264.

Ehrenberg, R. Smith, R. (2017). *Οικονομικά της Εργασίας: Σύγχρονη Προσέγγιση στη Θεωρία και τη Δημόσια Πολιτική.* BROKEN HILL PUBLISHERS LTD

Foster, J. M. (2013). *Voter ideology, economic factors, and state and local tax progressivity.* Public Finance Review, 41(2), 177-202.

Fratzscher, M., Lo Duca, M., & Straub, R. (2018). *On the international spillovers of US quantitative easing.* The Economic Journal, 128(608), 330-377.

Freeman, R. B. (2005). *Labour market institutions without blinders: The debate over flexibility and labour market performance.* International Economic Journal, 19(2), 129-145.

Giousmpasoglou, C., Marinakou, E., & Paliktzoglou, V. (2016). *Economic crisis and higher education in Greece.* In Impact of economic crisis on education and the next-generation workforce (pp. 120-148). IGI Global.

Goodnight, G. T., & Green, S. (2010). *Rhetoric, risk, and markets: The dot-com bubble.* Quarterly journal of speech, 96(2), 115-140.

Goodwin, N., Harris, J. M., Nelson, J. A., Rajkarnikar, P. J., Roach, B., & Torras, M. (2018). *Macroeconomics in context.* Routledge.

Grant, W., & Wilson, G. K. (2012). *Consequences of the Global Financial Crisis (p. 287).* Oxford University Press.

Heilbroner, R. Mildberg, W. (2010). *Η γέννηση της οικονομικής κοινωνίας.* Εκδόσεις Κριτική.

Huilamo, H. (2018). *Household Debt and Economic Crises.* Edward Elgar Publishing.

Jordà, Ò., Schularick, M., & Taylor, A. M. (2017). *Macrofinancial history and the new business cycle facts.* NBER macroeconomics annual, 31(1), 213-263.

Kolmakov, A. E., Lokhtina, T. N., & Kulesh, M. I. (2021, April). *Changes in household saving and borrowing behavior during the economic crisis*. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 751, No. 1, p. 012150). IOP Publishing.

Ljungqvist, A., & Wilhelm Jr, W. J. (2003). *IPO pricing in the dot-com bubble*. The Journal of Finance, 58(2), 723-752.

Mankiw, G. (2019). *Μακροοικονομική*. Εκδ. Gutenberg

Maresso, A., Mladovsky, P., Thomson, S., Sagan, A., Karanikolos, M., Richardson, E., ... & Kluge, H. (2015). *Economic crisis, health systems and health in Europe*. Copenhagen: WHO.

Markman, G. M., & Venzin, M. (2014). *Resilience: Lessons from banks that have braved the economic crisis—And from those that have not*. International Business Review, 23(6), 1096-1107.

Martin, R. (2011). *The local geographies of the financial crisis: from the housing bubble to economic recession and beyond*. Journal of economic geography, 11(4), 587-618.

Mulligan, R. (2013). *New evidence on the structure of production: Real and Austrian business cycle theory and the financial instability hypothesis*. Journal of Economic Behavior & Organization, 86(4), 69

Nicholson, W. Snyder, C. (2018). *Μικροοικονομική θεωρία*. Εκδ. Κριτική

Painter, D. S. (2014). *Oil and geopolitics: The oil crises of the 1970s and the cold war*. Historical Social Research/ Historische Sozial forschung, 186-208.

Quail, R. (Ed.). (2010). *Lessons from the financial crisis: Causes, consequences, and our economic future (Vol. 12)*. John Wiley & Sons.

Ramesh, M. (2009). *Economic crisis and its social impacts*. Global Social Policy, 9(1_suppl), 79-99.

Roland-Lévy, C., Boumelki, F. E. P., & Guillet, E. (2010). *Representation of the financial crisis: effect on social representations of savings and credit*. The Journal of Socio-Economics, 39(2), 142-149.

Saunders, A. Cornett, M.M. (2019). *Χρηματοπιστωτικές αγορές και ιδρύματα*. Broken Hill Publishers

Scarpetta, S., Sonnet, A., & Manfredi, T. (2010). *Rising youth unemployment during the crisis: how to prevent negative long-term consequences on a generation?*. OECD Library

Shafiq, M. N. (2010). The effect of an economic crisis on educational outcomes: An economic framework and review of the evidence. *Current Issues in Comparative Education*, 12(2), 5-13.

Schenk, C. R. (2010). *The decline of sterling: managing the retreat of an international currency, 1945–1992*. Cambridge University Press.

Sims, J., & Romero, J. (2013). *Latin American debt crisis of the 1980s*. Federal Reserve History, 22.

Stiglitz, J. (2011). *Ο θρίαμβος της απληστίας: η ελεύθερη αγορά και η κατάρρευση της παγκόσμιας οικονομίας*. Εκδ. Παπαδόπουλος

Stiglitz, J. E. (2009). *The current economic crisis and lessons for economic theory*. Eastern Economic Journal, 35, 281-296.

Tervala, J. (2020). *Hysteresis and the welfare costs of recessions*. Economic Modelling, 95(2021), 136

Todaro, M. Smith, S. (2021). *Οικονομική Ανάπτυξη*. Εκδ. Τζιόλα

Uutela, A. (2010). *Economic crisis and mental health*. Current opinion in psychiatry, 23(2), 127-130.

Warlouzet, L. (2017). *Governing Europe in a globalizing world: neoliberalism and its alternatives following the 1973 oil crisis*. Routledge.

Weidner, J. Williams, J.C. (2011). *What Is the New Normal Unemployment Rate?* FRBSF Economic Letter 2011-05

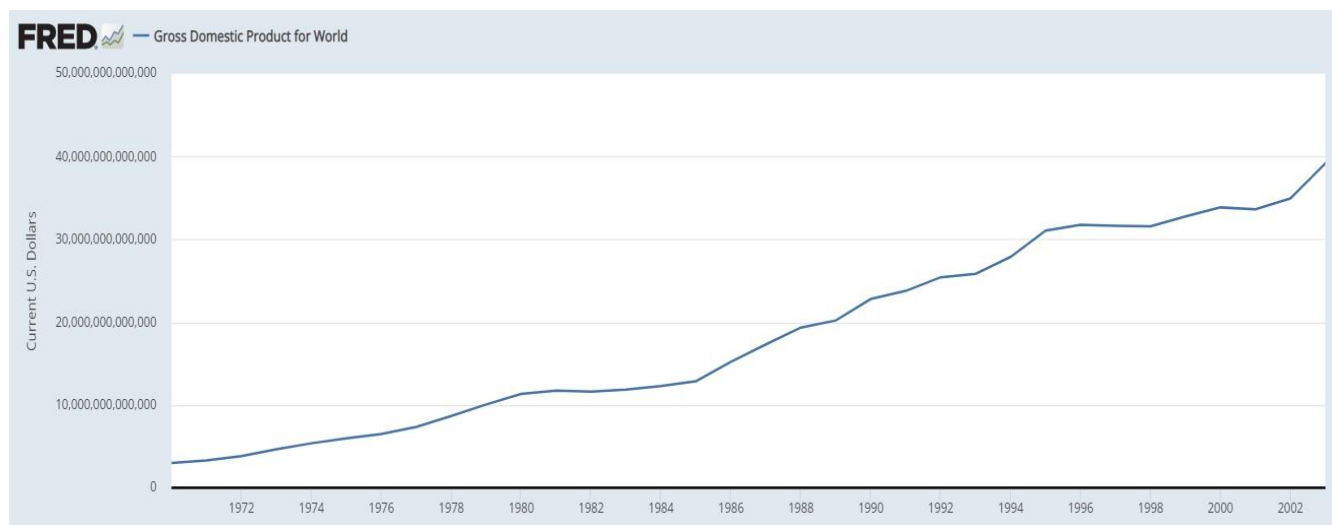
Varian, H.R. (2015). *Μικροοικονομική: Μια σύγχρονη προσέγγιση*. Εκδ. Κριτική

Ηλεκτρονικές Πηγές

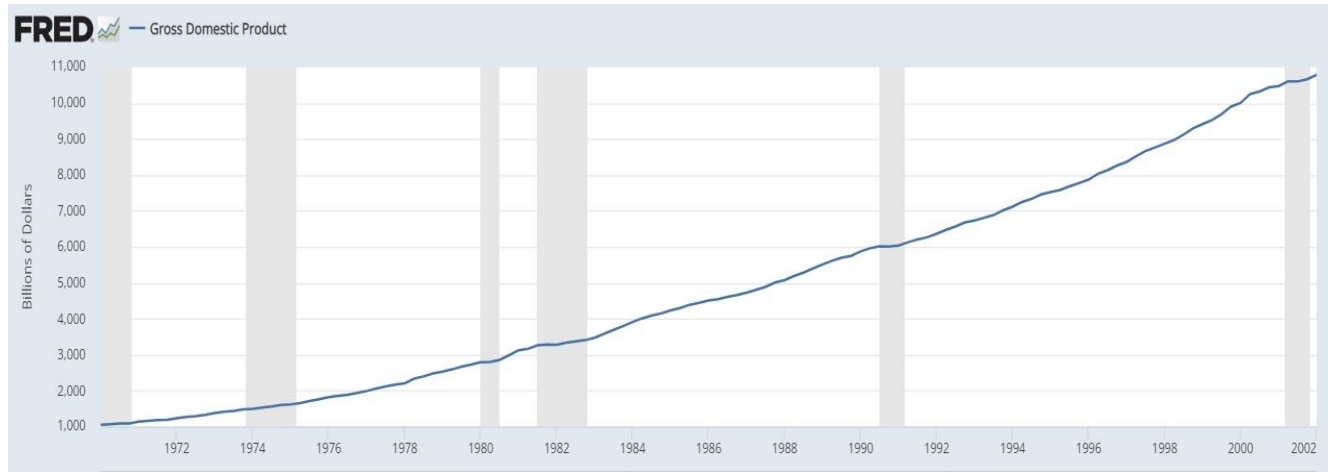
<https://www.kathimerini.gr/world/1039669/i-proti-petrelaiki-krisi/> (Πρόσβαση στις 09/04/2023)

<https://www.investopedia.com/terms/b/businesscycle.asp> (Πρόσβαση στις 10/06/2023)

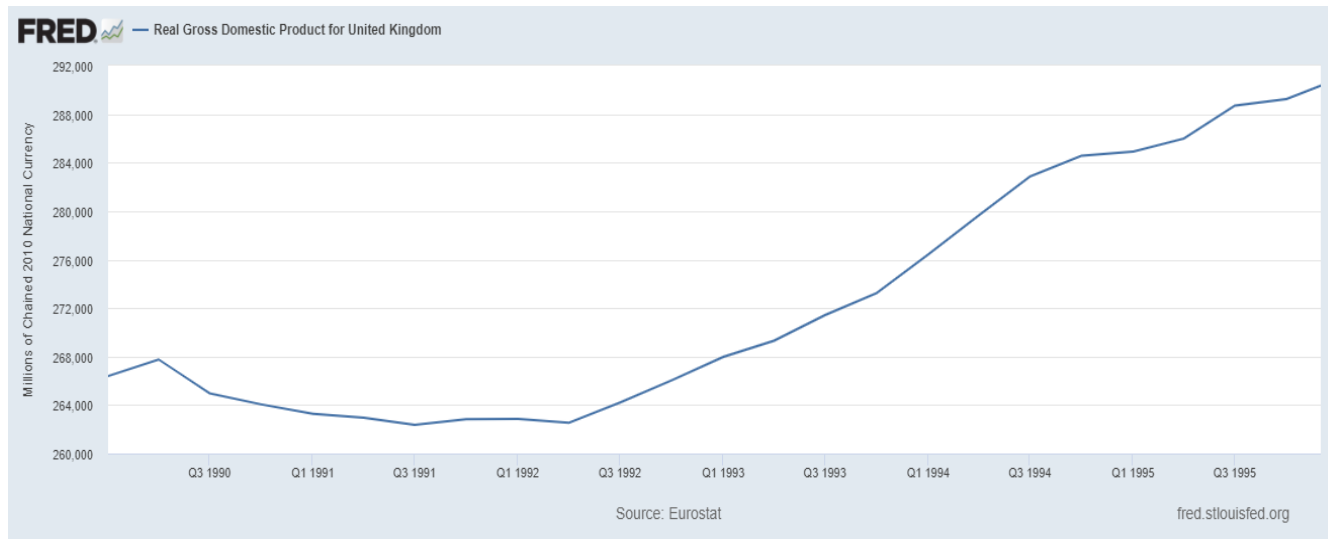
Παράρτημα

Το παγκόσμιο ΑΕΠ σε δολάρια ΗΠΑ για την περίοδο 1970 – 2002. Πηγή: Federal Reserve Economic Data (FRED).

Το ΑΕΠ των ΗΠΑ την περίοδο 1970- 2002. Τα σκιασμένα τμήματα υποδεικνύουν περιόδους οικονομικής ύφεσης. Πηγή: FRED.

Το ΑΕΠ του Ηνωμένου Βασιλείου την περίοδο 1990 – 1995. Πηγή: Eurostat, FRED